

Afstudeerwerkstuk

Onderzoek naar het realiseren van een
olifantenopvang voor circusolifanten uit Europa

Daniek Timmer

4DG

**Afstudeerwerkstuk
Olifantenopvang Stichting Leeuw**

**Naam student: Daniek Timmer
Studentnummer: 3020805**

**Opleiding Diergezondheid & Management
Major: Dier- en Veehouderij**

Dronten, 14 januari 2019

**Afstudeerdocent: Paola Metman
Aeres Hogeschool Dronten**

DISCLAIMER

Dit rapport is gemaakt door een student van Aeres Hogeschool als onderdeel van zijn/haar opleiding. Het is géén officiële publicatie van Aeres Hogeschool. Dit rapport geeft niet de visie of mening van Aeres Hogeschool weer. Aeres Hogeschool aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor enige schade voortvloeiend uit het gebruik van de inhoud van dit rapport.

Voorwoord

Dit onderzoeksrapport is geschreven door Daniek Timmer, student Diergezondheid en Management aan de Aeres Hogeschool te Dronten. Dit rapport is geschreven in samenwerking met Stichting Leeuw, een organisatie waar leeuwen, tijgers en andere katachtige roofdieren sinds 2012 opgevangen worden. De stichting is gevestigd op Landgoed Hoenderdaell in Anna Paulowna. Ik wil Paola Metman bedanken voor de goede begeleiding vanuit Aeres Hogeschool Dronten en ik wil dhr. R. Kruijff bedanken voor de begeleiding en het meedenken vanuit Stichting Leeuw. Ook wil ik alle instanties bedanken die hebben meegewerkt aan de voortgang van dit onderzoek door hun ervaringen en gegevens beschikbaar te stellen. Feedback van voorgaande beoordelingen zijn verwerkt in dit rapport.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	5
Abstract	6
Hoofdstuk 1 – Inleiding	7
Hoofdstuk 2 – Materiaal en methode	14
Hoofdstuk 3 – Resultaten	17
3.1 Regelgeving met betrekking tot wilde dieren in circussen in Europa	17
3.2. Huidige aantal circusolifanten in Europa.....	21
3.3. Huidige opvangmogelijkheden in Europa.....	24
Discussie	27
Conclusie en aanbevelingen	30
Bronnen	33
Bijlage 1: Gecontacteerde organisaties.....	37
Bijlage 2: Diersoorten uit het ‘Besluit aanwijzing voor productie te houden dieren’	40
Bijlage 3: inventarisatie circusolifanten Europa EEG.....	41
Bijlage 4: Enquête circuseigenaren	47
Bijlage 5: Checklist schriftelijk rapporteren.....	49

Samenvatting

Wereldwijd wordt er steeds meer aandacht besteed aan dierenwelzijn (Wilson, 2015). Naar aanleiding van veel negatieve publiciteit is er in Europa ophef ontstaan over het gebruik van wilde dieren in circussen. Dit heeft ertoe geleid dat inmiddels meer dan de helft van alle Europese landen al een nationale wetgeving aangenomen heeft die gericht is op het (gedeeltelijk) verbieden van wilde dieren in circussen (Eurogroup For Animals, 2017).

Deze regelgeving zorgde ervoor dat veel dieren, waaronder olifanten opvang nodig hadden. Dit riep bij bepaalde organisaties vragen op, over hoe dit in de toekomst gerealiseerd kan worden. Het is namelijk aannemelijk dat meer Europese landen een soortgelijk verbod gaan invoeren. Als dit het geval is, is het goed denkbaar dat er in Europa meer opvang nodig is voor deze circusolifanten. Er is op dit moment bekend dat er in meer Europese landen gewerkt wordt aan een aangescherpte regelgeving, maar het is onduidelijk om hoeveel landen dit uiteindelijk zal gaan en hoe deze regelgeving er uiteindelijk uit komt te zien. Dit is kennis wat nog onderzocht moet worden en dit is noodzakelijk om uit te zoeken om er uiteindelijk achter te komen of er daadwerkelijk opvang nodig is. De onderzoeksvraag luidt dus als volgt;

In hoeverre is het noodzakelijk om in de komende vijf jaar in Nederland extra opvangcapaciteit te realiseren voor circusolifanten uit Europa?

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zullen eerst onderstaande deelvragen beantwoord moeten worden;

- Welke regelgeving met betrekking tot wilde dieren in circussen is er in Europa en welke regelgeving zit er aan te komen?
- Hoeveel circusolifanten zijn er op dit moment in Europa?
- Welke opvangmogelijkheden zijn er op dit moment in Europa?

Na veel onderzoek en veel contact met relevante instanties, kunnen de volgende punten geconcludeerd worden:

- Er kan bevestigd worden dat de komende jaren minimaal acht Europese landen een verbod gaan invoeren.
- In deze landen zijn er 84 circusolifanten die dan niet meer op mogen treden
- Er zijn vijf opvangmogelijkheden in Europa voor deze circusolifanten, maar het is niet bekend of er ruimte is in dierentuinen.
- Het is mogelijk dat circuseigenaren de olifanten zelf houden, bijvoorbeeld in het winterverblijf.

Op basis van de huidige gegevens kan er geen duidelijk antwoord gegeven worden op de onderzoeksvraag, omdat er nog vragen open liggen waarvan het antwoord nog niet duidelijk is. Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag zal er een vervolgonderzoek uitgevoerd moeten worden waarbij er onderzocht wordt of circuseigenaren hun circusolifanten naar een opvang zouden willen doen of deze zelf zullen houden. Daarnaast moet er worden nagegaan of dit wel een realistische oplossing is.

Abstract

Worldwide, more and more attention is paid to the welfare of animals (Wilson, 2015). Due to a lot of negative publicity, there has been a stir in Europe about the use of wild animals in circuses. This means that more than half of Europe have already adopted a legislation about (partially) banning wild animals in circuses (Eurogroup For Animals, 2017).

These regulations causes that many animals, including elephants, needed shelter. This raised questions at certain organizations about how this can be achieved in the future. At the moment, there is one elephant in the Netherlands that needs a permanent stay. However, it is reasonable to think that more European countries will introduce a similar ban. If this is the case, it is possible that more sanctuaries are needed in Europe for these elephants. At the moment it is known that more European countries are changing their regulations, but it is unclear how many countries will do that and what these regulations will mean for circuses. This is knowledge that has yet to be investigated and this is necessary to find out whether more elephant sanctuaries are needed in Europe. The research question is therefore as follows:

To what extent is it necessary to create an additional sanctuary in the Netherlands for circus elephants in the coming five years?

In order to answer the research question, the following sub-questions must first be answered;

- What regulations regarding wild animals in circuses are currently in Europe and which regulations will be introduced in the future?
- How many circus elephants are currently in Europe?
- What elephant sanctuaries are currently located in Europe?

After much research and a lot of contact with relevant authorities, the following conclusions can be drawn:

- It can be confirmed that at least eight European countries will introduce a ban in the coming years.
- In these countries there will be 84 circus elephants in total that are no longer allowed to perform and need to go to a sanctuary.
- There are five facilities for these elephants, but it is not certain how many spots there are available in zoos.
- It is possible that circus owners will keep the elephants themselves, for example in their winter stays.

Based on the current data, no clear answer can be provided to answer the research question, because there are still questions, where the answer is not clear yet. To answer the research question, for example, an extra research will have to be done to investigate whether circus owners want to send their circus elephant to a sanctuary or if they want to keep them at their own circus. In addition, they need to research whether this is a realistic solution.

Hoofdstuk 1 – Inleiding

Wereldwijd wordt er steeds meer aandacht besteed aan dierenwelzijn (Wilson, 2015). Al tientallen jaren is het gebruik van wilde (zoog)dieren in circussen en shows een onderwerp in Europa waar steeds meer maatschappelijke discussies over gevoerd worden. Met de term ‘wilde dieren’ wordt in dit rapport het volgende bedoeld:

“Alle van nature in het wild levende diersoorten met uitzondering van diersoorten die voorkomen in de bijlage van het ‘Besluit aanwijzing voor productie te houden dieren’, en honden en katten” (Overheid.nl, 2014).

De lijst met diersoorten die niet onder de term ‘wilde diersoorten’ vallen volgens het besluit aanwijzing voor productie te houden dieren is weergegeven in bijlage 2.

In dit rapport wordt deze term gehanteerd, wat betekent dat ‘de olifant’ onder wilde diersoorten valt. De afgelopen jaren is in heel Europa de twijfel toegenomen over de ethiek van het gebruik van wilde dieren als entertainment. Dit heeft verschillende redenen, met als grootste twee het welzijn van de dieren en de veiligheid van het publiek en verzorgers (FVE, 2015).

Welzijn

Dierenwelzijn kan gedefinieerd worden als het fysieke en gevoelsmatige welzijn van dieren. Het welzijn van een dier kan gemeten worden aan de hand van de volgende vijf vrijheden;

- vrij van honger, dorst of onjuiste voeding,
- vrij van thermaal en fysiek ongerief,
- vrij van verwonding of ziekten ,
- vrij van angst en chronische stress,
- en vrij zijn om een natuurlijk gedragspatroon te vertonen (Universiteit Utrecht, z.d.).

Deze vrijheden worden door de Nederlandse overheid gezien als parameters voor een goed dierenwelzijn (Universiteit Utrecht, z.d.). Als een van bovenstaande vrijheden ontbreekt is het welzijn van het dier niet optimaal, bijvoorbeeld als een dier niet de mogelijkheid heeft om het natuurlijk gedrag te kunnen vertonen. Volgens Harris, Iossa, & Soulsbury (2009), die onderzoek hebben gedaan naar het welzijn van wilde dieren in rondreizende circussen, is dit ook aan de orde bij circusolifanten. Deze dieren worden veel vervoerd en worden gehuisvest in tijdelijke accommodaties. Tijdens het reizen zijn de bijbehorende geforceerde bewegingen, het menselijk contact, het geluidsoverlast en de kleine ruimtes belangrijke stressoren voor de dieren. Doordat de dieren niet het natuurlijke gedragspatroon kunnen vertonen, wordt het welzijn van de dieren gecompromitteerd (Harris, Iossa, & Soulsbury, 2009).

Federation of Veterinarians of Europe

De Federation of Veterinarians of Europe (FVE) is de overkoepelende organisatie voor veterinaire verenigingen uit 38 Europese landen. De FVE vertegenwoordigt dierenartsen die werkzaam zijn op verschillende gebieden in het vak. Na meerdere jaren van onderzoek naar het welzijn van circusdieren, heeft de FVE in 2015 een rapport naar buiten gebracht:

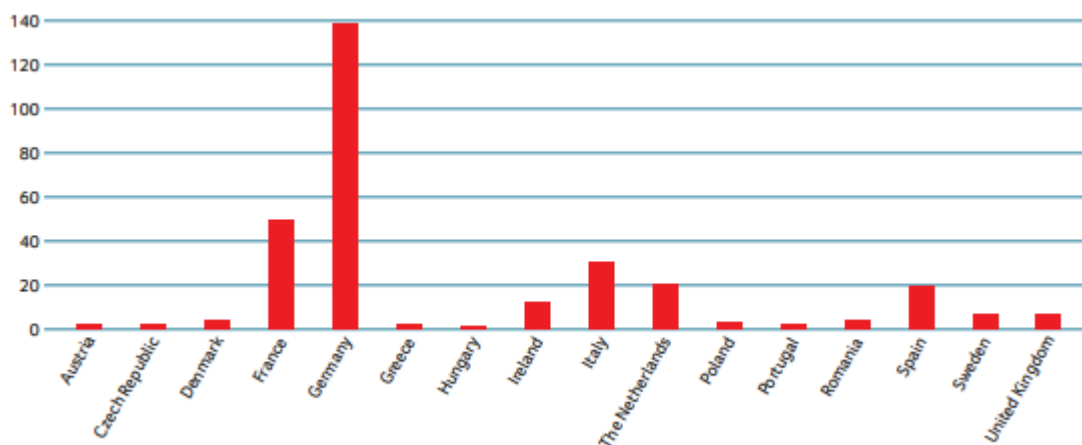
“The use of wild mammals, *especially elephants* [nadruk toegevoegd], big cats (lions and tigers) in travelling circuses reflects a traditional, but outdated, view of wild animals. . . .The needs of non-domesticated, wild mammals cannot be met within a travelling circus; especially in terms of housing and being able to express normal behaviours.” (FVE, 2015)

De FVE raadt alle Europese en nationale bevoegde autoriteiten op basis van deze uitspraak aan om het gebruik van wilde dieren in reizende circussen te verbieden, omdat er volgens de FVE niet aan de mentale, sociale en natuurlijke behoeften van de dieren kan worden voldaan (FVE, 2015).

Veiligheid

Uit de gegevens van 'The Humane Society of the United States' (de grootste dierenrechtenorganisatie van Amerika) waarin ongevallen met circusdieren uit circussen (wereldwijd) geregistreerd staan, blijkt dat bij 52 van de 119 genoemde ongevallen in Europa olifanten waren betrokken (HSUS, 2004). Zoocheck Canada, een internationale dierenbescherming die de mishandeling en verwaarlozing van wilde dieren tegen wil gaan door middel van onderzoeken, research en educatie, stelt dat het agressieve gedrag van een olifant vaak het resultaat is van een slechte training of zelfs mishandeling. (Zoocheck Canada Inc., 2005).

Uit een onderzoek van Eurogroup for Animals, een organisatie die de kennis en expertise van de organisatie gebruikt om positieve veranderingen teweeg te brengen op het gebied van dierenwelzijn (Eurogroup for animals, z.d.), blijkt dat het gebruik van wilde dieren in circussen ook invloed heeft op de veiligheid van het publiek en verzorgers. Vanaf 1995 tot 2017 zijn er in Europa in totaal 305 ongelukken met wilde dieren in circussen geteld (Eurogroup For Animals, 2017). In figuur 1 is te zien dat de meeste gevallen, in totaal 138, hebben plaatsgevonden in Duitsland.

Figuur 1: Ongelukken veroorzaakt door wilde dieren in circussen in EU landen tussen 1995 en 2017. Overgenomen uit *Wild Animals in EU circuses*, van Eurogroup For Animals, 2017 (http://www.eurogroupforanimals.org/wp-content/uploads/E4A-Circus_Report-Digital-OK-v2.pdf?utm_source=PDF&utm_campaign=CircusReport)

Verbod wilde dieren

Naar aanleiding van de resultaten van onder andere bovenstaande onderzoeken heeft de stichting Animal Defenders International (ADI) meerdere documentaires gemaakt over het welzijn van circusdieren (ADI, z.d.). ADI zet zich wereldwijd in voor dieren die als entertainment worden gebruikt en mishandeld worden en brengt deze dieren waar mogelijk in veiligheid. In de documentaires die door het ADI zijn gemaakt, zijn beelden weergegeven waarin het welzijn van wilde circusdieren voornamelijk achter de schermen wordt gecompromitteerd. Naar aanleiding van deze negatieve publiciteit is er in Europa ophef ontstaan over het gebruik van wilde dieren in circussen. Dit heeft ertoe geleid dat meer dan twintig Europese landen inmiddels al een nationale wetgeving aangenomen hebben die gericht is op het (gedeeltelijk) verbieden van wilde dieren in circussen (Eurogroup For Animals, 2017). In Tabel 1 is een overzicht te zien van de wetgeving per Europees

land in 2016 met betrekking tot het gebruik van wilde dieren in circussen. Het is bekend dat steeds meer landen hetzelfde verbod in de toekomst gaan invoeren, maar het is nog onduidelijk om hoeveel landen het gaat en wanneer dit gaat gebeuren.

Tabel 1:

Wetgeving per Europees land m.b.t. het gebruik van (wilde) dieren

Updated August 2016			
Overview of the legal prohibitions on the use of all or some animal species in circuses in the world			
European Union			
	Total prohibition (applies to all animal species)	Partial prohibition (all wild species or selected list of endangered species)	No prohibition yet in place
Austria		X	
Belgium		X	
Bulgaria		X	
Czech Republic		X	
Croatia		X	
Cyprus	X		
Denmark		X	
Estonia		X	
Finland		X	
France			X
Germany			X
Greece	X		
Hungary		X	
Ireland			X
Italy			X
Latvia		X	
Lithuania			X
Luxembourg		X	
Malta	X		
Poland		X	
Portugal		X	
Romania			X
Slovakia		X	
Slovenia		X	
Spain (Catalogna and other Generalidad)		X (Catalogna and other Generalidad)	X (at national level)
Sweden		X	
The Netherlands		X	
UK	X (States' ban under consideration)		X (at national level)

Overgenomen uit *Wild Animals in EU circuses*, van Eurogroup For Animals, 2017 (http://www.eurogroupforanimals.org/wp-content/uploads/E4A-Circus_Report-Digital-OK-v2.pdf?utm_source=PDF&utm_campaign=CircusReport)

Nederland

In 2005 werd in Nederland de dierenrechtenorganisatie 'Wilde Dieren de Tent Uit' opgericht. De organisatie was een samenwerking van zowel nationale als internationale dierenwelzijnsorganisaties die samen het doel hadden om een verbod te leggen op het gebruik en het houden van wilde (zoog)dieren in circussen in Nederland (Wilde Dieren de Tent Uit, z.d.). Organisaties die bij het initiatief waren aangesloten zijn onder andere Stichting AAP, IFAW, WSPA en Stichting Viervoeters. Ook lokale dierenbeschermingsafdelingen hebben mee gewerkt aan het initiatief.

In 2012 is in het Regeerakkoord aangekondigd dat Nederland het tiende land in Europa zou worden met een verbod op het gebruik en houden van wilde (zoog)dieren in circussen (Dierenwelzijnsweb,

2015). Op 15 september 2015 is het verbod op wilde dieren in circussen in Nederland officieel ingegaan. In het ‘Besluit verbod wilde dieren in circussen’ staat het volgende:

“Verbod op deelname met andere dan aangewezen dieren aan een circus of ander optreden en op vervoer van die dieren ten behoeve van een circus of ander optreden” (Staatsblad, 2015).

In het verbod worden soorten zoogdieren aanwezen waarmee deelname aan en vervoer ten behoeve van een circus wel is toegestaan (zie Tabel 2).

Tabel 2:

Aangewezen soorten van zoogdieren waarmee deelname aan en vervoer ten behoeve van een circus of een ander optreden is toegestaan.

Soorten	
Equus asinus	(Ezel)
Equus caballus	(Paard)
Canis lupus familiaris	(Hond)
Felis catus	(Kat)
Bos taurus	(Rund)
Ovis aries	(Schaap)
Capra hircus	(Geit)
Sus scrofa	(Varken)
Lama glama (Guanaco familiaris)	(Lama)
Vicugna pacos	(Alpaca)
Camelus bactrianus	(Kameel)
Camelus dromedarius	(Dromedaris)
Oryctolagus cuniculus	(Konijn)
Rattus norvegicus	(Bruine rat)
Mus musculus	(Tamme muis/huismuis)
Cavia porcellus	(Cavia)
Mesocricetus auratus	(Goudhamster)
Meriones unguiculatus	(Gerbil)

Overgenomen uit Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 2015 (<http://edepot.wur.nl/355933>)

De organisaties die aangesloten waren bij ‘Wilde Dieren de Tent Uit’ hebben de circussen aangeboden om opvang te regelen voor de wilde (zoog)dieren, waaronder olifanten. Ondanks dat ‘Wilde Dieren de Tent Uit’ heeft aangedrongen bij staatssecretaris Dijksma om gebruik te maken van het opvangaanbod, heeft deze besloten om de keuze van de opvang over te laten aan de circussen zelf (Dierencoalitie, 2015). Tijgers, leeuwen en overige grote katachtigen zijn opgevangen bij de Spaanse vestiging van Stichting AAP en bij Stichting Viervoeters (Van Yperen, 2017). Nadat de organisatie haar doel had bereikt, heeft de organisatie zichzelf opgeheven.

Omdat deze organisaties allemaal hebben bijgedragen aan het verbod van de wilde circusdieren, weigerden circussen de dieren op te laten vangen door Stichting AAP en Stichting Viervoeters. Hierdoor zijn er destijds een aantal dieren, waaronder olifanten, zonder geschikte vaste verblijfplaats geëindigd. Deze dieren werden door de circussen tijdelijk gehuisvest in de winterverblijven. Veel circussen hebben de leeuwen en tijgers uiteindelijk bij Stichting Leeuw ondergebracht, een organisatie die niet aan het project ‘Wilde Dieren de Tent Uit’ heeft bijgedragen. Uiteindelijk heeft Stichting Leeuw zesentwintig leeuwen en tijgers opgevangen uit circussen.

Stichting Leeuw

Stichting Leeuw is een organisatie waar leeuwen, tijgers en andere katachtige roofdieren sinds 2012 opgevangen worden. De stichting is gevestigd op Landgoed Hoenderdaell. De dieren die bij Stichting Leeuw terecht komen zijn vaak roofdieren die in gevangenschap hebben geleefd, bijvoorbeeld in een circus, dierentuin of bij particulieren. Als deze circussen of dierentuinen genoodzaakt zijn om deze dieren weg te doen, kunnen de dieren bij Stichting Leeuw opgevangen worden (Stichting Leeuw, 2016). Als het mogelijk is, wordt het dier na enige tijd herplaatst in het land van herkomst, in een omheind natuurpark. Dit gebeurt in samenwerking met twee opvangorganisaties; Emoya en WFFT (Wildlife Friends Foundation Thailand). Hier worden de dieren opgevangen als ze sterk genoeg zijn om in de natuurlijke leefomgeving te overleven. Om dit mogelijk te maken, bereidt de stichting de leeuwen en tijgers zo goed mogelijk voor op een leven in een natuurlijke omgeving (Stichting Leeuw, 2016).

Olifanten

Naast leeuwen en tijgers, waren een aantal circussen in het bezit van een of meerdere olifanten. Op dit moment is er nog één Nederlands circus (Circus Freiwald) in het bezit van een olifant. Deze Afrikaanse olifant werd na ingang van het verbod gehuisvest in een verblijf in Duitsland. Het circus heeft de olifant teruggehaald omdat de verandering volgens hen stress en heimwee bij de olifant opleverde. Op dit moment heeft Circus Freiwald een tijdelijke ontheffing ontvangen voor de olifant (Kerstens, 2017).

Op dit moment is er in Nederland dus nog maar één olifant die een vaste verblijfplaats nodig heeft. Het is echter aannemelijk dat door alle ophef meer Europese landen een soortgelijk verbod gaan invoeren. Als dit het geval is, is het goed denkbaar dat er in Europa meer opvang nodig is voor deze circusolifanten.

In Tabel 1 is bijvoorbeeld te zien dat er in Duitsland en Frankrijk nog geen verbod op wilde dieren is ingevoerd. Dit wil niet zeggen dat circussen met wilde dieren overal op kunnen treden. In Duitsland heeft de Bondsraad al drie keer (in 2003, 2011 en in 2016) gestemd voor een verbod op wilde dieren in circussen, maar de Duitse overheid is hier nog niet op ingegaan. Daarom ondernemen deelstaten in Duitsland actie door geen circussen uit te nodigen of toe te laten in bepaalde gemeenten. Enkele circussen zijn het niet met de lokale verboden eens en ondernemen juridische stappen, maar in de meerderheid van deze gevallen wordt de aanvraag van de circussen afgewezen (Havenstein, 2017). Alleen al bij Duitse circusondernemingen bevinden zich volgens dhr. Blanke van de Deutscher Tierschutzbund (Persoonlijke communicatie, 8 februari 2018) op dit moment 47 olifanten die bij het ingaan van een nieuwe regelgeving allemaal opvang nodig zullen hebben. Ook in Frankrijk groeit de kritiek op het gebruik van wilde dieren in circussen, waardoor op dit moment 65 gemeenten een verbod hebben ingesteld (ADI, z.d.). Zo zijn er nog meer Europese landen waar in de toekomst de regelgeving omtrent circusedieren aangescherpt gaat worden.

Op basis van deze kennis kan gesteld worden dat het goed mogelijk is dat er op korte termijn steeds meer verboden op het gebruik van wilde dieren zullen worden ingesteld, met als gevolg dat steeds meer circussen het zich financieel niet meer kunnen veroorloven om hun olifanten ergens te laten verblijven, zonder dat deze op kunnen treden.

De afgelopen jaren hebben ongeveer twintig Europese landen een verbod ingesteld op het gebruik van wilde dieren in circussen. Er is op dit moment bekend dat er in meer Europese landen gewerkt wordt aan een aangescherpte regelgeving met betrekking tot circusdieren, zoals in Duitsland en Frankrijk, maar het is onduidelijk om hoeveel landen dit uiteindelijk zal gaan en hoe deze regelgeving er uiteindelijk uit komt te zien. Dit is kennis wat nog onderzocht moet worden en dit is noodzakelijk om uit te zoeken om er uiteindelijk achter te komen of er daadwerkelijk opvang nodig is. Daarnaast is het op dit moment nog onbekend hoeveel circusolifanten in de toekomst precies opvang nodig zullen hebben. Er zijn in Europa enkele opvangmogelijkheden en dierentuinen, maar het is de vraag of deze opvangfaciliteiten ruimte hebben voor meer circusolifanten.

Het is duidelijk dat er een probleem aan zit te komen, maar het is onduidelijk hoe groot dit probleem is. Dit komt mede doordat een aantal landen bezig zijn met een nieuwe regelgeving, maar het nog onduidelijk is hoeveel landen dit zijn en hoe die regelgeving er precies uit komt te zien. Dit gebrek aan kennis moet onderzocht worden om te achterhalen hoe groot het probleem in Europa is. Er zijn gegevens beschikbaar, maar het is van belang om deze gegevens te inventariseren en een duidelijk overzicht op te stellen.

Uit bovenstaande gegevens wordt duidelijk dat er in de toekomst olifanten zonder verblijfplaats eindigen en daar is mogelijk niet genoeg opvang voor. In dit rapport zal geïnventariseerd worden of een extra olifantenopvang in Nederland noodzakelijk is. Stichting Leeuw heeft de indruk dat er in Europa extra opvang nodig is voor deze olifanten. Als naar aanleiding van dit onderzoek blijkt dat dit daadwerkelijk noodzakelijk is, dan is Stichting Leeuw bereid om op Landgoed Hoenderdaell een verblijf te ontwerpen voor de opvang van circusolifanten. Als alle gegevens met elkaar vergeleken worden kan er antwoord gegeven worden op de volgende onderzoeksvraag;

Onderzoeksvraag

In hoeverre is het noodzakelijk om in de komende vijf jaar in Nederland extra opvangcapaciteit te realiseren voor circusolifanten uit Europa?

Deelvragen

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zullen eerst onderstaande deelvragen beantwoord moeten worden;

1. Welke regelgeving met betrekking tot wilde dieren in circussen is er in Europa en welke regelgeving zit er aan te komen?
2. Hoeveel circusolifanten zijn er op dit moment in Europa?
3. Welke opvangmogelijkheden zijn er op dit moment in Europa?

Doelstelling

Het doel van dit rapport is om te inventariseren of er meer opvangcapaciteit nodig is in Europa om circusolifanten op te vangen. Om hier een duidelijk beeld van te kunnen schetsen zal er een overzicht gemaakt worden van de regelgeving die in Europa wordt gehandhaafd en welke landen de regelgeving met betrekking tot wilde circusdieren gaan aanscherpen. Daarnaast is het van belang dat het aantal circusolifanten in Europa wordt onderzocht en of er ruimte is om deze olifanten eventueel op te vangen. Hierdoor kan er een goed beeld verkregen worden van de huidige en toekomstige situatie met betrekking tot circusolifanten in Europa.

Naar aanleiding van de conclusie van dit rapport zal Stichting Leeuw een beslissing maken of de organisatie een olifantenopvang op Landgoed Hoenderdaell zal starten.

Hoofdstuk 2 – Materiaal en methode

In dit onderzoeksrapport zal de onderzoeksvraag beantwoord worden aan de hand van een inventarisatieonderzoek. Om antwoord te krijgen op de deelvragen is er contact opgenomen met zo veel mogelijk organisaties om een beter beeld te krijgen van de huidige situatie rondom circussen en de regelgeving in Europa. Met alle verzamelde informatie is er een inventarisatie gemaakt en ontstaat er een duidelijk beeld van de huidige en toekomstige situatie in Europa.

Er zijn informatiebronnen geraadpleegd voor de algemene feitelijke informatie over (circus)olifanten en circussen. De volgende bronnen zijn onder andere benaderd;

- *Publicaties van de FVE: FVE position on the use of animals in travelling circuses.*
- *Eurogroup for Animals: Wild animals in EU circuses*
De organisatie Eurogroup for Animals heeft in 2017 een uitgebreide publicatie uitgebracht met feitelijke informatie over de huidige situatie met betrekking tot wilde dieren in circussen in heel Europa. Hierin worden gegevens beschreven uit Nederland en Duitsland maar ook uit landen als Finland, Estland en Malta.
- *Gegevens van EAZA*
De EAZA (European Association of Zoo's & Aquaria) is een overkoepelende organisatie van aangesloten dierentuinen uit heel Europa. De EAZA beschikt over informatie met betrekking tot opvangmogelijkheden in dierentuinen.
- *European Elephant Group*
Beschikt over een compleet overzicht van het aantal circusolifanten in heel Europa.
- *Stichting AAP*
- *Harris, S., Iossa, G., & Soulsbury, CD: Are wild animals suited to a travelling circus life?*
Een wetenschappelijk onderzoek naar het welzijn van circusedieren, onder andere tijdens het reizen.

Gegevens olifanten

Er is contact opgenomen met organisaties die op verschillende manieren te maken hebben met circussen en wilde circusedieren in heel Europa. Er is bijvoorbeeld informatie opgevraagd bij de European Elephant Group (EEG) om een beter beeld te krijgen van de huidige situatie in Europa. De European Elephant Group is een Duitse organisatie dat beschikt over een compleet overzicht van het aantal circusolifanten in heel Europa. Naast de actuele cijfers van het aantal circusolifanten in Europa, is er ook informatie opgevraagd met betrekking tot leeftijd en soort. In bijlage 1 Tabel 9 is weergegeven met welke organisaties contact opgenomen werd over deze cijfers.

Gegevens regelgeving

Daarnaast is er contact opgenomen met organisaties die dagelijks te maken hebben met de huidige en toekomstige situatie rondom regelgeving met betrekking tot circussen. Een voorbeeld hiervan is de Vereniging van Nederlandse Circusondernemingen (VNCO). De VNCO is de branchevereniging voor Nederlandse circussen en treedt op als gesprekspartner voor landelijke en lokale overheden (VNCO, z.d.). De VNCO beschikt over informatie en kennis met betrekking tot de regelgeving in Nederland en Europa. Hierdoor kon de vereniging tijdens het onderzoek meer inzicht geven over de toekomstige wetgeving in de circuswereld. Eurogroup for Animals is al eerder genoemd in dit rapport; een organisatie die gecoördineerde campagnes opstart op Europees niveau en de kennis en expertise van de organisatie gebruikt om positieve veranderingen teweeg te brengen op het gebied

van dierenwelzijn (Eurogroup for animals, z.d.). De organisatie heeft in 2017 een uitgebreide publicatie uitgebracht met feitelijke informatie over de huidige situatie met betrekking tot wilde dieren in circussen in heel Europa. In het rapport is een duidelijk beeld geschetst van de regelgeving in 2017 en een lijst opgesteld met meerdere opvangcentra voor wilde diersoorten in Europa, waaronder leeuwen, apen en beren. Het rapport van Eurogroup For Animals is tijdens dit onderzoek onder andere gebruikt om gegevens en cijfers te bevestigen met betrekking tot regelgeving.

Daarnaast is voor elk Europees land uitgezocht of de regelgeving met betrekking tot een verbod voor het optreden van olifanten in circussen is aangescherpt of in de toekomst aangescherpt wordt. In bijlage 1 (Tabel 11) is te zien welke organisaties en bronnen geraadpleegd zijn tijdens het opstellen van dit rapport, om de huidige en toekomstige regelgeving in beeld te brengen. Alle bronnen in Tabel 11 (bijlage 1) zijn onafhankelijke partijen (overheden), die de regelgeving online beschikbaar stellen. De informatie is verkregen van de websites die de overheid van elk land openbaar zet. De bronnen die in Tabel 11 genoemd zijn kunnen dus als betrouwbaar worden beschouwt.

Opvangmogelijkheden

Om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag van dit rapport is het noodzakelijk om een beeld te krijgen van de huidige opvang voor circusolifanten. Er is daarom een inventarisatie gemaakt van de huidige opvangmogelijkheden voor olifanten in Europa. Om deze informatie te verkrijgen is er contact opgenomen met onder andere EARS (European Alliance of Rescue centres and Sanctuaries). EARS vertegenwoordigt opvangcentra in Europa en stelt deze opvangcentra in staat om samen te werken en wederzijdse doelstellingen te bereiken op het gebied van dierenwelzijn (EARS, z.d.). In bijlage 1 (Tabel 12) is weergegeven welke Europese organisaties tijdens het onderzoek zijn benaderd met betrekking tot alle informatie rondom opvangmogelijkheden.

De gegevens die tijdens het onderzoek zijn verkregen, worden later in dit rapport met elkaar vergeleken. Hierdoor kan een goed beeld worden verkregen van de huidige situatie omtrent regelgeving, aantal circusolifanten en opvangmogelijkheden in Europa.

Verwerking van gegevens

De gegevens die verkregen zijn tijdens het onderzoek zijn voornamelijk verwerkt in tabellen en figuren, zodat dit resulteert in een overzichtelijk rapport. In Tabel 3 wordt weergegeven hoe de gegevens met betrekking tot de regelgeving in Europa wordt weergegeven.

Tabel 3:

Voorbeeld verwerking gegevens regelgeving Europa

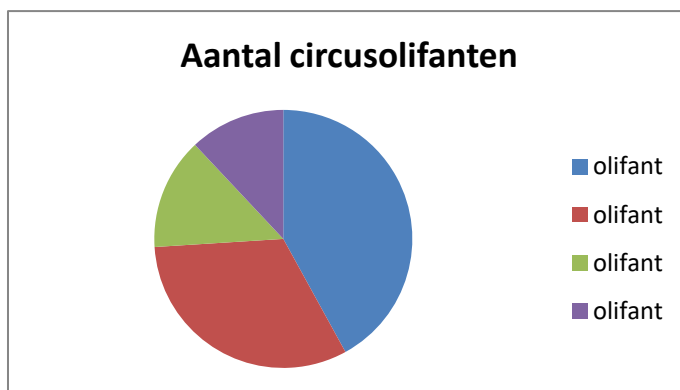
Land	Verbod olifanten	Nationaal of lokaal niveau	Startdatum verbod	Opmerking	Bron
Europees land	Ja/nee	Nationaal/lokaal	Datum	Ja/nee	Bron
Etc.	Etc.	Etc.	Etc.	Etc.	Etc.

In Tabel 4 is als voorbeeld weergegeven hoe de informatie omtrent de leeftijd van circusolifanten in Europa is verwerkt. De leeftijd van de circusolifanten kan invloed hebben op het soort opvang. Volgens dhr. Kaulis, voorzitter van het Berufsverband der Tierlehrer, zal een oudere olifant minder geschikt zijn om nog lang vervoerd te worden (persoonlijke communicatie, 14 maart 2018). Dit is de reden dat de leeftijd van de olifanten ook meegenomen wordt in het onderzoek

Tabel 4:
Voorbeeld verwerking gegevens leeftijd circusolifanten

	Soort olifant 1	Soort olifant 2
Jongste olifanten	Aantal jongste olifanten	Aantal jongste Olifanten
Oudste olifanten	Aantal oudste olifanten	Aantal oudste olifanten

Naast tabellen worden er ook figuren gebruikt om de gegevens zo overzichtelijk mogelijk weer te geven. In Figuur 2 is een voorbeeld weergegeven hoe de gegevens omtrent het aantal circusolifanten verwerkt worden.

Figuur 2: Voorbeeld verwerking gegevens aantal olifanten in Europa

Voor de gegevensverwerking van de huidige opvangmogelijkheden in Europa is er een opsomming gemaakt van opvangcentra uit Europa. Hierbij is de meeste informatie verkregen van de websites van de opvangmogelijkheden. Daarnaast is er met drie eigenaren gesproken om meer informatie te verkrijgen en heeft EARS de gegevens omtrent de opvangmogelijkheden bevestigd.

Hoofdstuk 3 – Resultaten

In dit hoofdstuk zullen alle gevonden resultaten beschreven worden en wordt er per deelvraag antwoord gegeven naar aanleiding van de gevonden informatie.

3.1 Regelgeving met betrekking tot wilde dieren in circussen in Europa

De term ‘wilde dieren’ is eerder in dit rapport aangeduid als ‘alle van nature in het wild levende diersoorten met uitzondering van diersoorten die voorkomen in de bijlage van het ‘Besluit aanwijzing voor productie te houden dieren’ en honden en katten (zie bijlage 2). Als hieronder het woord ‘wilde diersoorten’ wordt gebruikt, vallen olifanten hieronder.

Griekenland is na Bosnië en Herzegovina het tweede land in Europa dat een groot verbod heeft ingesteld (ADI, z.d.). Het land heeft namelijk een landelijk verbod ingesteld voor alle dieren in circussen, inclusief gedomesticeerde dieren. Na Griekenland volgden meer Europese landen, maar enkele landen, zoals Spanje en Frankrijk, hebben alleen lokale verboden ingesteld (Casamitjana, 2015). Dit betekent dat circussen op bepaalde plekken in het land toch kunnen optreden met wilde dieren.

In onderstaande tabel (Tabel 5) is weergegeven welke Europese landen op dit moment een verbod op olifanten in circussen hebben ingesteld. In de tabel is te zien in welk land het verbod geldt, of het verbod op nationaal of lokaal niveau geldt en wanneer het verbod is ingegaan. Als er in de tabel bij opmerking een ‘*’ staat vermeld, is dit een verwijzing naar een opmerking over het verbod onder de tabel.

Tabel 5:

Huidige wet- & regelgeving Europa m.b.t. het gebruik van olifanten in circussen

Land	Verbod olifanten	Nationaal of lokaal niveau	Startdatum verbod	Opmerking	Bron
Denemarken	Ja	Nationaal	1991		FAO (2013)
Finland	Ja	Nationaal	1996	* ₁	Ministry of Agriculture and Forestry (2006)
Malta	Ja	Nationaal	2002		Justice Services (2014)
Oostenrijk	Ja	Nationaal	2005		Tierschutzgesetz (2005)
Kroatië	Ja	Nationaal	2007		The Croatian Parliament (2006)
Hongarije	Ja	Nationaal	2007		Eurogroup for Animals (2017)
Bosnië en Herzegovina	Ja	Nationaal	2010		Four paws (2018)
Frankrijk	Ja	lokaal	2011	* ₂	ADI (z.d.)
Griekenland	Ja	Nationaal	2012		Greek government (2012)
Slovenië	Ja	Nationaal	2013		Staatsblad van de Republiek Slovenië (2007)
Cyprus	Ja	Nationaal	2013		Republic of Cyprus (2018)
België	Ja	Nationaal	2014		Belgische kamer van volksvertegenwoordigers (2013)
Nederland	Ja	Nationaal	2015		Overheid.nl (2014)
Bulgarije	Ja	Nationaal	2015		Executive Environment Agency (2011)
Ierland	Ja	Lokaal	/		Four Paws (2018)
Servië	Ja	Nationaal	/		Four Paws (2018)

Spanje	Ja	Lokaal	/	* ₃	Eurogroup for Animals (2017)
Portugal	Momenteel slechts een fokverbod	Nationaal	/	* ₄	Diário da República (2009)
Noorwegen	Ja	Nationaal	2017		Fourpaws (2018)
United Kingdom	Ja	Lokaal			ADI (z.d.)

In Tabel 5 is te zien dat 20 Europese landen tussen 1996 en 2017 een verbod hebben ingesteld op het gebruik van (wilde) dieren in circussen. Bij landen zoals Portugal, Servië en landen waar lokale verboden zijn ingesteld is het onduidelijk wanneer het verbod officieel van start is gegaan.

*₁ Finland

Het verbod uit 1996 was gedateerd, waardoor er in 2017 een positieflijst is bijgekomen met dieren die wel gebruikt mogen worden in circus shows. Sinds 2017 is het in Finland voor circussen verboden om gebruik te maken van apen, roofdieren, olifanten, nijlpaarden, buideldieren, neushoorns, zeehonden, krokodillen, roofvogels, struisvogels en paarden (Fourpaws, 2018).

*₂ Frankrijk

Meer dan vijftig van de 126 steden in Frankrijk hebben lokale verboden ingevoerd (ADI, z.d.) Hierdoor wordt het circussen verboden om lokaal op te treden. Doordat het aantal steden en dorpen dat een verbod invoert toeneemt, heerst er een toenemende druk op de nationale overheid van Frankrijk om actie te ondernemen (AAP, 2018). Dit vergroot de verwachting dat Frankrijk in de toekomst een aangescherpte regelgeving krijgt met betrekking tot het gebruik van (wilde) diersoorten in circussen.

*₃ Spanje

In meer dan 400 dorpen en steden (inclusief Barcelona) in Spanje vormen zich lokale verboden omdat gemeenten tegen het gebruik van (wilde) dieren in circussen zijn (ADI, z.d.).

*₄ Portugal

In Portugal geldt er een verbod op het gebruik van apen in circussen. Daarnaast geldt er een fokverbod op bepaalde diersoorten, waaronder walvissen, wolven, beren, katachtige roofdieren, olifanten, neushoorns, nijlpaarden, en meer. In oktober 2018 is door het Portugese parlement een nieuwe wet goedgekeurd die vanaf 2024 circussen verbiedt om wilde dieren te gebruiken (FourPaws, 2018)

Om aan te tonen dat steeds meer Europese landen een soortgelijk verbod invoeren, is in Tabel 6 weergegeven welke Europese landen het afgelopen jaar een verbod op het gebruik van (wilde) dieren in circussen hebben ingevoerd en welke landen hebben aangekondigd dit verbod in de toekomst nog te gaan invoeren.

Tabel 6: Toekomstige wet & regelgeving Europa m.b.t. het gebruik van (wilde) dieren in circussen

Land	Verbod olifanten	Nationaal / lokaal	(verwachte) startdatum	Opmerking	Bron
Finland	Ja, positieflijst	Nationaal	2017		Eurogroup for Animals (z.d.)
Luxemburg	Ja, Introductie van een positieflijst	Nationaal	2017		Eurogroup for Animals (z.d.)
Roemenië	Ja	Nationaal	2018		Monitorul Oficial (2014)
Italië	Ja	Nationaal	2018	* ₅	Eurogroup for Animals (2017)
Slowakije	Ja	Nationaal	2018		Four Paws (2018)
Ierland	Ja	Lokaal	2018		Regulations (2017)
Schotland	Ja	Nationaal	2018		Scottish Parliament (2017)
Estland	Ja	Nationaal	2018		Eurogroup for Animals (z.d.)
Wales	Ja		Onbekend		Welsh Government (2018)
Zweden	Ja	Nationaal	2019	* ₆	Regeringskansliet (2018)
Duitsland	Steden laten geen circussen toe	Lokaal	Onbekend	* ₇	(ADI, z.d.)
Spanje	Ja	Nationaal	Binnen 5 jaar		AAP (2018)
Engeland	Ja	Nationaal	2020		(ADI, z.d.)
Portugal	Ja	Nationaal	2024		Fourpaws (2018)

In Tabel 6 is te zien dat acht landen in 2017 en 2018 een nationaal of lokaal verbod hebben ingevoerd. De overheden van Zweden, Spanje, Engeland en Portugal hebben aangekondigd een nationaal verbod binnen vijf jaar in te voeren. In Wales is ook aangekondigd dat een verbod in de nabije toekomst ingevoerd zal worden, maar het is nog onbekend wanneer dit precies gaat gebeuren en hoe dit verbod er precies uit gaat zien. In Duitsland worden in veel steden geen circussen toegelaten. Er konden geen gegevens gevonden worden wanneer dit voor het eerst plaatsvond in Duitsland.

Naar aanleiding van de gegevens in bovenstaande tabellen zal er hieronder over enkele landen nog een korte toelichting worden gegeven.

*₅ Italië

In november 2017 heeft de Italiaanse overheid een nieuwe wet goedgekeurd waardoor circussen niet meer met dieren mogen optreden. Italië heeft twaalf maanden de tijd om de wetgeving in te laten gaan (Eurogroup for Animals, 2017). Voor zover bekend is de nieuwe regelgeving nog niet ingegaan.

*₆ Zweden

In Zweden is in 1994 al een verbod ingevoerd op het gebruik van bepaalde wilde diersoorten. Het gebruik van olifanten tijdens circus shows was na de invoering van de nieuwe regelgeving nog steeds

toegestaan. Na een onderzoek van de Zweedse overheid in 2007 is geconcludeerd dat olifanten ook verboden moeten worden. De Zweedse regering heeft het verbod daarom uitgebreid door een wijziging in de regelgeving, waardoor naast olifanten ook zeeleeuwen niet meer gebruikt mogen worden (AAP, z.d.).

***₇ Duitsland**

Bondstaten in Duitsland hebben de nationale overheid herhaaldelijk verzocht om een verbod op het optreden met (wilde) dieren in te voeren. De overheid heeft hier tot nu toe nog geen gehoor aan gegeven. Toch laten meer dan negentig steden en dorpen in Duitsland geen circussen meer toe (ADI, z.d.). Inwoners maken zich zorgen over veiligheid naar aanleiding van verschillende incidenten, maar ook over de welzijn van de dieren (AAP, z.d.).

Het Duitse ministerie van voedsel en landbouw heeft aangegeven dat de deelstaten in Duitsland de circussen moeten blijven monitoren. Als hieruit blijkt dat het houden en het transporteren van de circusdieren het dierenwelzijn compromitteert, en als eerdere maatregelen (zoals registratie van circussen en de dieren) geen verbeteringen brengen, zal de overheid meerdere opties overwegen, waaronder een algeheel verbod op wilde dieren in circussen (Bundesministerium, 2015). Doordat meer dan negentig steden en dorpen geen circussen meer toelaten in de woonplaats, is het aannemelijk dat de Duitse overheid in de toekomst een nationaal verbod in gaat voeren op het gebruik van (wilde) dieren in circussen.

Naar aanleiding van bovenstaande gegevens kan er bij minimaal acht Europese landen verwacht worden dat deze in de nabije toekomst een verbod gaan invoeren of aanscherpen zodat het gebruik van wilde dieren in circussen in Europa minimaal wordt.

In hoofdstuk 3.2 is een overzicht samengesteld van het huidige aantal circusolifanten in Europese circussen.

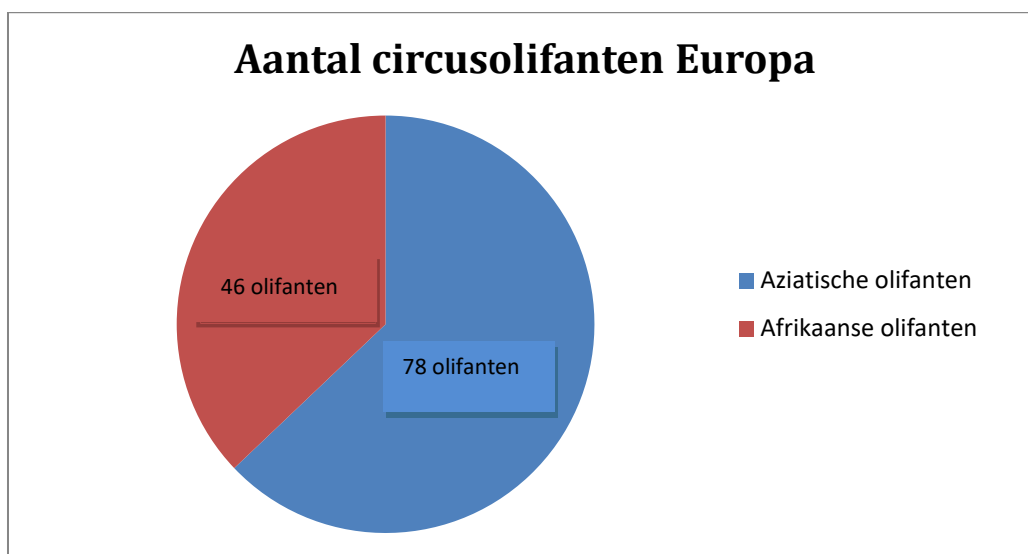
3.2. Huidige aantal circusolifanten in Europa

Om te onderzoeken of er in de toekomst meer opvangcapaciteit voor circusolifanten nodig is in Europa, is het noodzakelijk om het aantal circusolifanten in Europa te inventariseren.

De European Elephant Group

De verkregen informatie die in dit hoofdstuk worden benoemd, is afkomstig van de European Elephant Group (EEG). De European Elephant Group is een in Duitsland gevestigde vereniging die zich bezighoudt met de leefomstandigheden van olifanten in gevangenschap. De EEG richt zich daarbij voornamelijk op olifanten die gehouden worden in dierentuinen en circussen. Doordat de vereniging zich al jaren bezighoudt met verschillende circussen in Europa, is de EEG ver buiten de grenzen van Duitsland bekend geworden. De European Elephant Group beschikt over 's werelds meest uitgebreide verzameling gegevens met betrekking tot olifanten in dierentuinen en circussen in Europa, zoals een compleet olifantenbestand, informatie over geboortes, sterfgevallen, ongevallen, enzovoort (EEG, z.d.). Tijdens dit onderzoek is er na doorverwijzing van de Tierschutzbund Duitsland contact gelegd met de European Elephant Group. De verkregen informatie is online niet beschikbaar en is voor de voortgang van dit onderzoek vrijgegeven. Het complete Europese olifantenbestand is in bijlage 3 toegevoegd aan het rapport. Hieronder volgt een overzicht van deze informatie.

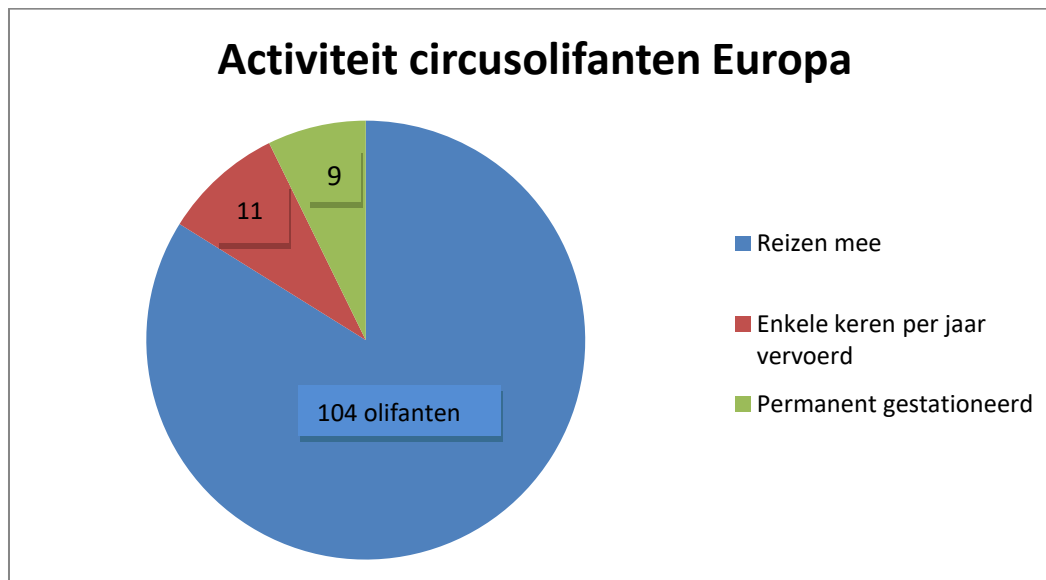
In figuur 3 is te zien hoeveel Afrikaanse en Aziatische olifanten er volgens de European Elephant Group (persoonlijke communicatie, 10 februari 2018) momenteel in het bezit van Europese circussen zijn.

Figuur 3: Aantal circusolifanten in Europa

In totaal verblijven er 124 circusolifanten in circussen in Europa. Hierbij zijn 78 circusolifanten Aziatisch en 46 olifanten zijn Afrikaans.

In figuur 4 is in een overzicht weergegeven wat er met de circusolifanten gedaan wordt gedurende het jaar. Hierbij zijn er verschillende opties mogelijk, bijvoorbeeld dat de olifant het hele jaar met het circus meegaat, of dat de olifant slechts enkele keren per jaar wordt vervoerd, bijvoorbeeld in een bepaald seizoen. Ook is het mogelijk dat een olifant permanent gestationeerd wordt, dit betekent dat de olifant helemaal niet meer vervoerd wordt door het circus.

Figuur 4: Activiteit circusolifanten Europa

In figuur 4 is te zien dat van deze 124 circusolifanten, er 104 olifanten het grootste deel van de tijd meereizen met het circus. Negen olifanten zijn permanent gestationeerd bij speciale verblijfplaatsen. De overige elf circusolifanten zijn het grootste deel van het jaar gestationeerd en worden slechts enkele keren per jaar vervoerd. In bijlage 3 is een overzicht te zien met actuele gegevens van de huidige locatie van de overige circusolifanten. Dit is een inventarisatie van de European Elephant Group (EEG). (persoonlijke communicatie, 20 juni 2018).

Leeftijd circusolifanten Europa

Van bovenstaande 124 circusolifanten zijn ook de leeftijden bekend. De leeftijd van de circusolifanten kan invloed hebben op het soort opvang. Een oudere olifant zal volgens de Berufsverband der Tierlehrer minder geschikt zijn om nog lang vervoerd te worden (persoonlijke communicatie, 14 maart 2018). Dit is de reden dat de leeftijd van de olifanten ook meegenomen wordt in het onderzoek. In Tabel 7 is een overzicht te zien van de verschillende leeftijden van de circusolifanten.

Tabel 7:

Leeftijden circusolifanten Europa volgens cijfers van de EEG

	Afrikaanse olifant	Aziatische olifant
Jongste olifanten	30 jaar (2 dieren) 31 jaar (4 dieren)	10 jaar (1 dier) 26 jaar (2 dieren)
Oudste olifanten	44 jaar (1 dier) 40 jaar (1 dier)	60 jaar (1 dier) 59 jaar (3 dieren) 56 jaar (2 dieren)

Slechts 1 Aziatische olifant (37 jaar) is in gevangenschap geboren. De overige olifanten zijn in het wild geboren en daarna geïmporteerd. De geboortedatum van wilde olifanten wordt altijd vastgesteld op 1 januari van dat jaar. Volgens het Wereld Natuur Fonds kunnen Aziatische olifanten de gemiddelde leeftijd van 60 jaar halen (WNF, z.d.). In de tabel is te lezen dat de oudste Afrikaanse olifant vierenveertig jaar is, en de oudste Aziatische olifant zestig jaar. Er zijn nog drie Aziatische olifanten van 59, verder zijn de overige olifanten 56 jaar of jonger. Door bovenstaande gegevens lijkt het alsof circussen vooral oude olifanten bezitten, maar als de zes oudste Aziatische olifanten niet meegenomen worden, betekent dit dat 72 olifanten tussen tien en vijfenvijftig jaar oud zijn.

Aantal circusolifanten per land in Europa

Het is belangrijk om te weten in welke Europese landen de circusolifanten momenteel staan ingeschreven, zodat duidelijk wordt of er daadwerkelijk olifanten zijn die opvang nodig hebben als de regelgeving in een bepaald land aangescherpt wordt.

In onderstaande tabel (Tabel 8) staat beschreven hoeveel circusolifanten er staan ingeschreven bij circussen in de landen waar de regelgeving in de aankomende jaren aangepast gaat worden. De gegevens komen uit het olifantenbestand van de EEG, in bijlage 3.

De Europese landen waarvan in paragraaf 4.1 is aangegeven dat ze binnen vijf jaar een verbod zullen invoeren, zijn in Tabel 8 genoteerd. Daarnaast is er per land het aantal ingeschreven circusolifanten weergegeven. De landen die in Tabel 6 wel zijn genoemd maar niet in Tabel 8 voorkomen, zijn landen waarbij geen circusolifanten ingeschreven staan. Het verbod zal dan alleen effect hebben op circussen die in dat land komen optreden. In landen zoals Portugal, Hongarije en Kroatië, is er al een verbod van start gegaan op het gebruik van circusolifanten in circussen, maar in die landen staan er nog wel circusolifanten ingeschreven (zie Bijlage 3). Dit is mogelijk doordat deze circussen bijvoorbeeld de keuze maken om niet meer in het eigen land op te treden met de olifanten, of omdat de olifanten permanent gestationeerd zijn in het winterverblijf. Dit betekent dat de veertig olifanten die ingeschreven staan in landen waar al een verbod van kracht is, worden afgetrokken van het totale aantal circusolifanten in Europa. Hierdoor blijven er 84 circusolifanten over die bij een verbod opvang nodig zullen hebben.

Tabel 8:

Aantal circusolifanten per Europees land waar mogelijk een verbod wordt ingevoerd

Europees land	Aantal circusolifanten
Italië	19 olifanten
Duitsland	47 olifanten
Frankrijk	13 olifanten
Spanje	4 olifanten
Roemenië	1 olifant
Totaal	84 olifanten

3.3. Huidige opvangmogelijkheden in Europa

Zodra de regelgeving in bovenstaande Europese landen met betrekking tot het gebruik van (wilde) diersoorten in circussen aangescherpt wordt, zullen er genoeg opvangmogelijkheden nodig zijn om de vierentachtig circusolifanten op te kunnen vangen. Hieronder volgt een inventarisatie van de huidige opvangmogelijkheden voor olifanten in Europa.

Pairi Daiza België

Pairi Daiza is een groot dierenpark in België met 5000 verschillende dieren en 500 verschillende diersoorten. Pairi Daiza heeft een totaal oppervlakte van 65 hectare (Pairi Daiza, z.d.). Pairi Daiza heeft momenteel achttien olifanten opgevangen, waarvan zes olifanten ook uit circussen komen. Van deze achttien olifanten zijn er vijftien Aziatisch, en daarnaast heeft het park drie Afrikaanse olifanten.

het AD meldt dat Pairi Daiza plannen heeft om in 2020 uit te breiden (AD, 2017), zodat het park in de toekomst plaats heeft voor veertig olifanten. De vraag is in hoeverre dit betrouwbare informatie is. Tijdens het onderzoek is er meerdere malen contact opgenomen met Pairi Daiza, maar het park kan geen bevestiging geven over de uitbreiding van de olifantenopvang.

Elephant Haven Frankrijk

Elephant Haven is een concept dat bedacht is door twee Nederlandse diervverzorgers. Deze diervverzorgers hebben ervaring opgedaan in Belgische dierentuinen en hebben in 2016 een initiatief opgezet in Frankrijk. Elephant haven zal een rustoord worden voor oudere en/of zieke olifanten afkomstig uit circussen. Het project is nog niet afgerond, omdat de verzorgers afhankelijk zijn van donaties en giften. In de eerste fase (2018/2019) zal er volgens de administratie van Elephant Haven ruimte zijn voor de eerste olifanten (Elephant haven, z.d.). Ook met Elephant Haven is contact opgenomen om bevestiging te krijgen voor de voortgang van dit onderzoeksrapport. De organisatie zegt veel tijd kwijt te zijn aan vergunningen en de administratie, maar geeft aan dat de bouw van de eerste olifantenstal inmiddels is gestart (persoonlijke communicatie, 10 mei 2018).

Karlsruhe Zoo Duitsland

De Karlsruhe Zoo is gevestigd in het midden van de stad Karlsruhe, tussen een congrescentrum en het centraal station in. Naast een dierentuin is het ook een stadspark met vele tuinen. De Karlsruhe Zoo heeft volgens mevrouw E. Schippers, coördinator van de afdeling Opvang en Rehabilitatie bij Stichting AAP, nog plaatsen vrij om oude circusolifanten te pensioneren (persoonlijke communicatie, 8 mei 2018). Er is contact opgenomen met Karlsruhe Zoo om dit te bevestigen, echter heeft de dierentuin hier geen reactie op gegeven.

Stichting Leeuw

Eerder in rapport is uitgelegd welke doelen Stichting Leeuw voornamelijk heeft als organisatie; een stichting waar leeuwen, tijgers en andere katachtige roofdieren sinds 2012 opgevangen worden en waar de dieren zo mogelijk na enige tijd herplaatst in het land van herkomst, in een omheind natuurpark. Stichting Leeuw heeft plannen om binnen vijf jaar een olifantenopvang te realiseren. Er zal per keer plaats zijn voor drie of vier (Aziatische) olifanten, waarna deze dieren in samenwerking met de Wildlife Friends Foundation naar Thailand vervoerd zullen worden. Hierdoor hoopt Stichting

Leeuw deze dieren een pensioen te bieden in hun natuurlijke omgeving (persoonlijke communicatie, 8 maart 2018).

Elefantenhof Duitsland

Elefantenhof is een voormalige boerderij in Zieghendorf (Duitsland), waar op dit moment Afrikaanse en Aziatische olifanten gehouden worden. Bezoekers kunnen tegen betaling de olifanten bekijken en een enkele keer ook voeren. Op dit moment verblijven er zes olifanten in Elefantenhof (Elefantenhof, z.d.). Er is contact opgenomen met Elefantenhof over eventuele ruimte voor de opvang van meerdere circusolifanten, maar hier is niet op gereageerd door Elefantenhof.

Bovenstaande organisaties zijn opvangmogelijkheden uit West-Europa. Tijdens dit onderzoek zijn er verder geen opvanglocaties in overige Europese landen gevonden. Dhr. Eastham, executive director bij EARS bevestigt dat er naast bovengenoemde organisaties geen andere organisaties bekend zijn die circusolifanten kunnen opvangen (persoonlijke communicatie, 10 januari 2019). Op basis daarvan kan gesteld worden dat bovenstaande opvanglocaties de enige organisaties zijn die in Europa opvang voor olifanten kunnen realiseren. Tijdens dit onderzoek is er ook gesproken met dhr. Atkinson, die ook bevestigt dat bovenstaande opvanglocaties momenteel de enige in Europa zijn (persoonlijke communicatie, 10 juni 2018). Atkinson inspecteert dierenopvangcentra voor de Engelse organisatie European Alliance of Rescue Centres and Sanctuaries (EARS) en is een consultant voor de RSPCA. *EARS is een samenwerking van verschillende opvangcentra in heel Europa. EARS stelt als doel om opvangcentra de mogelijkheid te bieden om samen te werken om hun doelstellingen rondom dierenwelzijn te kunnen bereiken (EARS, z.d.).*

Dierentuinen

Dat er naast bovenstaande organisaties geen andere opvanglocaties zijn betekent niet dat er verder geen mogelijkheden zijn om de olifanten op te vangen. Naast specifieke opvanglocaties bestaat de mogelijkheid dat de olifanten verspreid kunnen worden over dierentuinen in Europa. Er is contact gezocht met de European Association of Zoo's & Aquaria (EAZA) om te inventariseren hoeveel opvangcapaciteit er beschikbaar is om circusolifanten op te vangen in dierentuinen. Zoals eerder benoemd is EAZA de overkoepelende organisatie van meer dan 300 aangesloten dierentuinen uit heel Europa (EAZA, 2018). Daarnaast is de Association Française des Parcs Zoologiques (AFdPZ) geraadpleegd. Deze organisatie lijkt op EAZA, maar is de overkoepelende organisatie voor Franse dierentuinen. Beide organisaties hebben niet mee willen werken aan het onderzoek.

Volgens Eastham zijn dierentuinen eigenlijk geen optie in deze situatie. Veel dierentuinen weigeren namelijk om circusolifanten op te vangen (persoonlijke communicatie, 10 januari 2019). Daarnaast willen dierentuinen liever Aziatische olifanten, omdat deze olifanten makkelijker te houden zijn. Ook Martin van Wees, coördinator van het fokprogramma voor Indische olifanten in Europa, bevestigt dit: „Geen enkele dierentuin is bereid om een circusolifant op te vangen. Die dieren hebben veel gereisd, het is aannemelijk dat ze ziektes onder de leden hebben. Dierentuinen nemen het risico niet dat de rest van de kudde wordt besmet.” (AD, 2015).

Toch zijn er ook deskundigen, zoals dhr. Töffels, vice voorzitter van de European Elephant Group, die ervan overtuigd zijn dat dierentuinen wel een optie zijn voor de opvang van circusolifanten. Töffels zegt dat er altijd dierentuinen zijn die circusolifanten willen hebben en dat er in veel Europese dierentuinen voormalige circusolifanten lopen. Daarnaast is hij ervan overtuigd dat er in Europese dierentuinen plaats is voor zowel Afrikaanse als Aziatische olifanten.

Circuseigenaren

Uit de resultaten is gebleken dat er veertig circusolifanten zijn die ingeschreven staan in een Europees land waar optreden met olifanten verboden is. Dit betekent dat de circuseigenaren deze olifanten nog steeds in bezit hebben. Na contact met meerdere organisaties is halverwege het onderzoek duidelijk geworden dat er naast de opvangcentra specifiek voor olifanten en opvanglocaties binnen dierentuinen nog een derde optie mogelijk is, namelijk dat circuseigenaren de circusolifanten niet naar een opvang brengen, maar de dieren zelf kunnen en mogen houden en in een winterverblijf laten staan.

Het is de vraag in hoeverre het winterverblijf voldoet aan de richtlijnen van de AZA Standards for Elephant Management and Care (AZA, 2012). Volgens deze richtlijnen moeten olifantenverblijven aan verschillende punten voldoen, zoals:

- *Ruim verblijf*
Genoeg ruimte voor de olifant om te bewegen en te liggen en het dient minimaal 7.3 meter hoog te zijn. De afmeting voor een stal voor bijvoorbeeld overnachting wordt aangeraden om minimaal 56 vierkante meter voor mannelijke olifant of vrouwen met kalf, of minimaal 37 vierkante meter voor vrouwtjes.
- *Scheiden*
De olifanten moeten gescheiden kunnen worden door bijvoorbeeld een individuele stalling of desnoods door vastgezet te kunnen worden, dit mag maximaal 2 uur (AZA, 2012).

Meer richtlijnen zijn te vinden in de AZA Standards for Elephant Management and Care. De vraag blijft of winterverblijven voldoen aan deze richtlijnen. Volgens mevr. De Vries-Becker, ex-tijgertrainster, is het niet mogelijk om de olifanten in de winterverblijven te laten, omdat deze volgens haar veel te klein zouden zijn (Kernebeek, 2004).

Deze extra bevinding heeft tijdens het onderzoek meer vragen opgeleverd. Er is daarom gekozen om een aanvullende enquête te houden onder circuseigenaren, hier is geen rekening mee gehouden in het vooronderzoek, maar omdat het extra bruikbare resultaten kon opleveren is deze enquête toch opgezet en verspreid over circuseigenaren in Europa (zie bijlage 4). Er is niks met de resultaten gedaan, omdat er te weinig response was op de enquête. Hierdoor zijn de resultaten niet betrouwbaar genoeg om er een conclusie uit te trekken.

Discussie

In dit hoofdstuk wordt er gereflecteerd op de aanpak en de resultaten van het onderzoek. Het doel van dit rapport is om te inventariseren of er in de komende vijf jaar meer opvangcapaciteit nodig is in Europa om circusolifanten op te vangen. Om die vraag te kunnen beantwoorden spelen er verschillende factoren mee; de regelgeving, het aantal circusolifanten in Europa en het aantal opvangmogelijkheden in Europa.

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag is veel literatuuronderzoek gedaan en zijn er diverse organisaties benaderd om zoveel mogelijk informatie te verkrijgen van deskundigen die al langere tijd in de circuswereld werkzaam zijn. Doordat er een ruime hoeveelheid bronnen geraadpleegd is en de verkregen informatie op een duidelijke manier is vastgelegd, kan er gesteld worden dat de resultaten van dit onderzoek valide zijn. Hieronder wordt het resultaat per deelvraag kort samengevat en wordt er gekeken of het resultaat in overeenstemming is met de verwachting en hoe dit verklaard kan worden.

Regelgeving

- *Resultaat*

Uit de resultaten is gebleken dat de afgelopen eenentwintig jaar twintig landen een verbod hebben ingesteld. Dit is gelijk aan de bevindingen van eerdere literatuuronderzoeken, zoals het rapport van Eurogroup for Animals, dat in 2017 is gepubliceerd. Daarnaast is ondervonden dat van minimaal acht Europese landen verwacht kan worden dat ze binnen vijf jaar ook een soortgelijk verbod zullen instellen.

- *Verwachting*

Dit resultaat is in overeenstemming met de verwachting dat er op korte termijn meer Europese landen een verbod in zullen stellen. Het onderzoek naar deze gegevens heeft er wel toe geleid dat er bij enkele landen, zoals Duitsland en Frankrijk, aannames gemaakt moeten worden. Toch kan er door het toenemende verzet van steden en dorpen wel gesteld worden dat een verbod er hoe dan ook gaat komen. Er zijn veel verschillende bronnen verzameld, maar omdat het onderzoek sterk gebaseerd is op persoonlijk contact en publicaties van organisaties, zorgt dit ervoor dat er minder gebruik is gemaakt van wetenschappelijke bronnen. Bij een eventueel vervolgonderzoek zou dit anders gedaan kunnen worden, waardoor er meer gebruik gemaakt kan worden van gerefereerde bronnen.

Aantal olifanten

- *Resultaat*

Uit het onderzoek is gebleken dat er op dit moment 124 circusolifanten in Europa zijn (78 Aziatisch en 46 Afrikaans), en 84 circusolifanten in de landen waar in de toekomst een verbod wordt ingevoerd. Dit kan betekenen dat er 84 olifanten zonder verblijfplaats eindigen na invoering van het verbod. De jongste olifanten zijn tien jaar (Aziatisch) en dertig jaar (Afrikaans).

- *Verwachting*

Dit resultaat is niet in overeenstemming met de verwachting dat de circusolifanten voornamelijk Aziatische olifanten zijn. Dit betekent dat een opvangcentrum zoals dat er bij Stichting Leeuw uit gaat zien, geen mogelijkheid is voor opvang van de Afrikaanse olifant. Ook was de verwachting dat er geen olifanten ingeschreven staan in de landen waar een verbod is ingevoerd. Toch zijn er veertig olifanten ingeschreven in Europese landen met een verbod. Een mogelijke verklaring voor dit resultaat is dat de olifanten met het circus meereizen naar landen waar het circus wel mag optreden met de olifanten, of dat de olifanten permanent in het winterverblijf staan. Daarnaast is het tijdens het onderzoek duidelijk geworden dat het in de circuswereld om geld en handel draait. Dat roept de vraag op wat er daadwerkelijk met de circusolifanten gebeurt als een circus de dieren niet meer mag gebruiken en het dier alleen geld kost in plaats van geld oplevert. Er bestaat een mogelijkheid dat de olifanten buiten Europa nog wel van waarde zijn. Bij een vervolgonderzoek moet hier dieper op in worden gegaan.

Tijdens het onderzoek is er informatie vrijgegeven door de European Elephant Group. Dit heeft ervoor gezorgd dat het rapport werd aangevuld met actuele data wat betreft circusolifanten in Europa. Als dit niet beschikbaar was gesteld, was er hoogstwaarschijnlijk geen nuttige informatie gevonden. Bij een vervolgonderzoek zal er in het vooronderzoek meer aandacht moeten worden besteedt aan eventuele beperkingen, bijvoorbeeld oplossingen voor weinig of helemaal geen response.

Aantal opvangmogelijkheden

- *Resultaat*

Er zijn in de resultaten vijf opvangmogelijkheden beschreven die een opvang aanbieden specifiek voor de olifant. Namelijk Pairi Daiza, Elephant Haven, Karlsruhe Zoo, Stichting Leeuw en Elefantenhof. Daarnaast worden er verschillende meningen gegeven over de mogelijkheden van opvang in dierentuinen. Naast de dierentuinen is er door het onverwachte resultaat van de veertig olifanten die nog geen opvang nodig hebben, nog een derde mogelijkheid ontstaan, namelijk dat de circusolifanten bij het circus in opvang blijven, bijvoorbeeld in het winterverblijf. Desondanks wordt er door meerdere deskundigen gezegd dat een winterverblijf geen geschikte plek is voor de langere termijn.

- *Verwachting*

Tijdens het onderzoek werd duidelijk dat veel verschillende organisaties bezig zijn met een toekomstige opvang, maar dat geen van hen met elkaar communiceert om een eventuele samenwerking aan te gaan. De resultaten komen niet overeen met de verwachting dat er een duidelijke conclusie kan worden getrokken over het aantal vrije plaatsen voor circusolifanten. Daarnaast is er halverwege het onderzoek nog de optie naar boven gekomen dat de circuseigenaren de olifanten zelf in het winterverblijf houden. Om hier duidelijkheid over te krijgen is er een aanvullende enquête opgesteld voor circuseigenaren. Het resultaat bleek niet bruikbaar, maar hier kan in de toekomst wel een extra onderzoek naar gedaan worden. Ook was de verwachting dat er voor een onderzoek als dit door de meeste organisaties meegewerkt zou worden, dit was echter niet het geval. Dit tast de bruikbaarheid

van het onderzoek aan en zorgt ervoor dat een vervolgonderzoek noodzakelijk is om een goede inventarisatie te maken van het aantal beschikbare plekken voor opvang.

In het volgende hoofdstuk volgt een advies voor een vervolgonderzoek.

Conclusie en aanbevelingen

Dit rapport is geschreven in opdracht van Stichting Leeuw. De onderzoeksvraag van dit rapport luidde als volgt:

In hoeverre is het noodzakelijk om in de komende vijf jaar in Nederland extra opvangcapaciteit te realiseren voor circusolifanten uit Europa?

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is de huidige en toekomstige regelgeving in Europa meegenomen, is er een inventarisatie gemaakt van het aantal circusolifanten in Europa en is er gekeken naar de huidige opvangmogelijkheden in Europa.

1. *Welke regelgeving met betrekking tot wilde dieren in circussen is er in Europa en welke regelgeving zit er aan te komen?*

Naar aanleiding van het onderzoek kan er geconcludeerd worden dat er bij minimaal acht Europese landen verwacht kan worden dat deze in de nabije toekomst een verbod gaan invoeren of aanscherpen zodat het gebruik van wilde dieren in circussen in Europa minimaal wordt:

1. Zweden,
2. Spanje,
3. Engeland,
4. Portugal,
5. Wales,
6. Italië,
7. Duitsland,
8. Frankrijk.

In de landen Engeland, Portugal en Spanje, Zweden, Wales en Italië is dit door de overheid officieel aangekondigd, in Duitsland en Frankrijk kan er geconcludeerd worden dat een verbod op korte termijn wordt ingesteld door de opkomende weerstand tegen de circussen in steden en dorpen.

2. *Hoeveel circusolifanten zijn er op dit moment in Europa?*

Uit dit onderzoek is gebleken dat er op dit moment 124 circusolifanten in Europa staan ingeschreven bij circussen. Van de 124 olifanten zijn er vierentachtig geregistreerd in de landen waar in de toekomst een verbod wordt ingevoerd. Dan kan er geconcludeerd worden dat vierentachtig circusolifanten binnen vijf jaar opvang nodig hebben. De overige veertig olifanten staan ingeschreven in landen waar een verbod is ingevoerd. Dit kan betekenen dat de olifanten meereizen met het circus naar overige landen in de EU, of dat de olifanten in winterverblijven worden gehouden.

In de discussie is benoemd dat het in de circuswereld veel om handel draait. Het kan voorkomen dat wanneer een verbod ingaat, circuseigenaren de olifant niet zomaar naar een opvang zullen brengen, maar de olifanten buiten Europa verhandelen. Daarom is uit dit onderzoek duidelijk geworden dat het belangrijk is om de plannen van de circuseigenaar mee te nemen. Als er wel een verbod komt maar de circuseigenaar wil de olifanten niet naar een opvang doen, is er waarschijnlijk geen extra olifantenopvang nodig in Europa.

3. Welke opvangmogelijkheden zijn er op dit moment in Europa?

Er zijn tijdens dit onderzoek vijf organisaties gevonden in Europa die een opvang aanbieden specifiek voor de olifant.

1. Pairi Daiza,
2. Elephant Haven,
3. Karlsruhe Zoo,
4. Stichting Leeuw,
5. Elefantenhof.

Daarnaast is de mogelijkheid er dat olifanten bij een dierentuin opgevangen kunnen worden. Toch blijken dierentuinen liever geen circusolifanten op te vangen, omdat deze door het vele reizen ziektes met zich mee kunnen dragen. Omdat EAZA geen reactie heeft gegeven kon er geen duidelijk antwoord gegeven worden op deze deelvraag. Dit zal in een vervolgonderzoek duidelijker worden. Nog een groot probleem is dat geen van bovenstaande opvanglocaties een idee had van de andere opvanglocaties, dit geeft aan dat er niet gecommuniceerd wordt tussen de organisaties. Als bovenstaande organisaties met elkaar zullen samenwerken en duidelijke plannen aan elkaar voorleggen, is de kans groter dat er in de nabije toekomst daadwerkelijk een olifantenopvang te realiseren is.

Omdat het niet duidelijk is hoeveel opvangmogelijkheden er precies in Europa zijn (inclusief dierentuinen), en omdat niet bekend is of een circusolifant bij een circus kan blijven met als gevolg dat het dier jaren in een winterverblijf gehouden wordt, kan de hoofdvraag van dit onderzoek nog niet beantwoord worden. Toch is er door dit onderzoek veel informatie boven tafel gekomen en is er nu een duidelijk overzicht gecreëerd met betrekking tot het huidige aantal circusolifanten in Europa en de huidige en toekomstige wet- en regelgeving. Daarnaast kan er een duidelijke aanbeveling gegeven worden voor een vervolgonderzoek wat duidelijk gaat maken of er daadwerkelijk een olifantenopvang in Europa gerealiseerd moet worden.

Aanbevelingen

Op basis van de huidige gegevens kan er geen duidelijk antwoord gegeven worden op de onderzoeksvraag, omdat er nog vragen open liggen waarvan het antwoord nog niet duidelijk is. Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag moet uitgezocht worden of circuseigenaren hun circusolifanten naar een opvang zouden doen of deze zelf willen en kunnen houden. Daarbij moet er streng beoordeeld worden of dit wel een realistische oplossing is en of de olifanten hier een waardig en diervriendelijk leven aan overhouden waarbij het natuurlijke gedrag vertoont kan worden. Als dit mogelijk is bestaat de kans dat er in de toekomst geen opvang nodig is voor circusolifanten.

Deze resultaten kunnen verkregen worden door circuseigenaren direct aan te schrijven door middel van een tussenpersoon. Tijdens dit onderzoek is duidelijk opgemerkt dat circussen huiverig zijn als er gevraagd wordt naar de toekomstige plannen in combinatie met de veranderende regelgeving. Een tussenpersoon of instantie kan de oplossing zijn om erachter te komen wat de Europese circussen in de toekomst van plan zijn.

Op dit moment is het advies voor alle organisaties en opvanglocaties in Europa, waaronder Stichting Leeuw, om goed contact te onderhouden met de huidige opvanglocaties en organisaties die plannen

hebben om in de toekomst een opvang te realiseren. Dit gebeurt op dit moment nog minimaal. Als de organisaties gaan samenwerken wordt er voorkomen dat de organisaties elkaar als concurrenten gaan zien, maar juist gaan samenwerken om samen tot een plan komen. Mocht het uiteindelijk nodig zijn, dan kunnen er geschikte opvanglocaties gerealiseerd worden voor de Europese circusolifant.

Bronnen

- AAP (2018). *Europese petitie voor verbod op wilde dieren in het circus*. Geraadpleegd op 12 april 2018, <https://www.aap.nl/nl/news/europese-petitie-voor-verbod-op-wilde-dieren-het-circus>
- AD (2015). *Tehuis gezocht voor overbodige circusolifanten*. Geraadpleegd op 12 januari 2019, van <https://www.ad.nl/binnenland/tehuis-gezocht-voor-overbodige-circusolifanten~ac78d1a7/>
- AD (2017). *Verboden olifanten welkom in België*. Geraadpleegd op 5 juli 2018, van <https://www.ad.nl/binnenland/verboden-olifanten-welkom-in-belgieneuml~aa18e14c/>
- ADI (z.d.) Circus bans landing page. Geraadpleegd op 20 september 2018, van <http://www.stopcircussuffering.com/circus-bans/>
- ADI (z.d.) *Greece bans all animal circuses*. Geraadpleegd op 1 mei 2018, van <http://www.stopcircussuffering.com/news/europe/victory-greece-bans-animal-circuses/>
- AZA (2012). *AZA Standards for Elephant Management and Care*. Geraadpleegd op 10 januari 2019, van https://www.speakcdn.com/assets/2332/aza_standards_for_elephant_management_and_care.pdf
- Belgische kamer van volksvertegenwoordigers (2013, december). *Wetsontwerp*. Geraadpleegd op 1 mei 2018, van <http://www.lachambre.be/FLWB/pdf/53/3104/53K3104006.pdf>
- Bundesministerium (2015). *Improving animal welfare in Germany*. Geraadpleegd op 11 januari 2019, van https://www.bmel.de/EN/Animals/AnimalWelfare/_Texte/Versuchtierrichtline_Tierschutzgesetz.html;jsessionid=2EF0F6B698479F1DF8BBFA891876891F.2_cid296#doc3630502bodyText7
- Casamitjana, J. (2015). *Which countries have best/worst records on banning animals from circuses?* Geraadpleegd op 6 maart 2018, van <https://www.ifaw.org/international/news/which-countries-have-bestworst-records-banning-animals-circuses>
- Diário da República (2009). *Verordening*. Geraadpleegd op 13 oktober 2018, van <https://dre.tretas.org/dre/262129/portaria-1226-2009-de-12-de-outubro>
- Dierencoalitie (2015). *Wilde dieren de tent uit behaalt doel en heft zichzelf op*. Geraadpleegd op 6 februari 2018, van <https://www.dierencoalitie.nl/wilde-dieren-de-tent-uit-behaalt-doel-en-heft-zichzelf-op/>
- Dierenwelzijnsweb (2015). *Wilde circusdieren verboden per 15 september 2015*. Geraadpleegd op 7 juni 2018, van <https://www.dierenwelzijnsweb.nl/nl/dierenwelzijnsweb/show/Wilde-circusdieren-verboden-per-15-september-2015.htm>
- EARS (z.d.). *Who we are*. Geraadpleegd op 14 oktober 2018, van <http://ears.org/about-ears/who-we-are/>
- EAZA (2018). *Members*. Geraadpleegd op 12 januari 2019, van <https://www.eaza.net/members/>
- Elefantenhof (z.d.) *Wir über uns*. Geraadpleegd op 15 oktober 2018, van <https://www.elefantenhof-platschow.de/wir-ueber-uns/>

- Elephant Haven (z.d.). *Phases*. Geraadpleegd op 15 maart 2018, van <http://www.elephanthaven.org/>
- Eurogroup for Animals (2017). *Wild animals don't belong to circuses, time for Europe to change*. Geraadpleegd op 8 februari 2018, van <http://www.eurogroupforanimals.org/wild-animals-dont-belong-circuses-time-europe-change>
- Eurogroup for Animals (z.d.). *About us*. Geraadpleegd op 29 december 2018, van <https://www.eurogroupforanimals.org/about-us>
- Eurogroup for Animals (z.d.). *Wild Animals in EU circuses*. Geraadpleegd op 10 januari 2019, van http://www.eurogroupforanimals.org/wp-content/uploads/E4A-Circus_Report-Digital-OK-v2.pdf?utm_source=PDF&utm_campaign=CircusReport
- EEG (z.d.). *Elefanten-schutz Europa*. Geraadpleegd op 10 oktober 2018, van <https://elefantenschutzeuropa.beepworld.de/english.htm>
- Executive Environment Agency (2011). *Animal Protection Act*. Gedownload op 13 oktober 2018, van <http://eea.government.bg/bg/legislation/biodiversity/zzjan.doc/view>
- FAO (2014). *Protection of Animals Act*. Geraadpleegd op 15 oktober 2018, van <http://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC121535/>
- Four Paws (2018). *Countries with restrictions or ban of wild animals in circuses*. Geraadpleegd op 13 oktober 2018, van <https://www.four-paws.org/our-work-campaigns/wild-animals/restrictions-keeping-wild-animals-in-circuses>
- FVE (2015). *FVE position on the use of animals in travelling circuses*. Geraadpleegd op 12 april 2018, van http://www.fve.org/uploads/publications/docs/fve_position_on_the_travelling_circuses_adopted.pdf
- Greek government (2012) *LAW No. 4039*. Gedownload op 10 oktober 2018, van https://www.bestdogs.net/download/LAW-4039_2012-ENGLISH.pdf
- Harris, S., Iossa, G., & Soulsbury, CD., (2009, mei). *Are wild animals suited to a travelling circus life?* Geraadpleegd op 14 februari 2018, van [https://research-information.bristol.ac.uk/en/publications/are-wild-animals-suited-to-a-travelling-circus-life\(e997ed6c-c3b7-485c-a3dc-ae223f5cf097\).html](https://research-information.bristol.ac.uk/en/publications/are-wild-animals-suited-to-a-travelling-circus-life(e997ed6c-c3b7-485c-a3dc-ae223f5cf097).html)
- Havenstein, J. (2017, augustus). *Animals in circuses. Overview about the legal situation in Germany*. Geraadpleegd op 16 april 2018, van revistes.uab.cat/da/article/download/v8-n3-havenstein/21-pdf-en
- HSUS (Humane Society of the United States)(2004, juni). *Circus incidents; Attacks, abuse and property damage*. Gedownload op 10 april 2018, van http://www.humanesociety.org/assets/pdfs/wildlife/circus/2004_HSUS_Circus_Incidents.pdf
- Justice Services (2014). *An Act to amend the Animal Welfare Act*. Gedownload op 13 oktober 2018, van <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lp&itemid=26088&l=1>
- Kernebeek, J. (2004). *Ex-tijgertrainster Elke de Vries-Becker over wilde dieren in circussen*. Geraadpleegd op 12 januari 2019, van <http://www.wildedierendetentuit.nl/images/stories/pdf/interviewElkedeVriesWDDTU.pdf>
- Kerstens, B. (2017). *Buba de circusolifant toch weer terug bij Circus Freiwald*. Geraadpleegd op 10 april 2018, van <https://www.ad.nl/binnenland/buba-de-circusolifant-tenoacute-ch-weer-terug-bij-circus-freiwald~abfd3819/>

- Ministry of Agriculture and Forestry (2006). *Animal Welfare Act*. Gedownload op 12 oktober 2018, van <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1996/en19960247.pdf>
- Monitorul Oficial (2014). Geraadpleegd op 13 oktober 2018, van http://www.dreptonline.ro/legislatie/lege_protectia_animalelor.php
- Overheid.nl (2014). *Besluit aanwijzing voor productie te houden dieren*. Geraadpleegd op 11 november 2019, van <https://wetten.overheid.nl/BWBR0009112/1998-04-01>
- Overheid.nl (2014). *Besluit houders van dieren*. Geraadpleegd op 10 oktober 2018, van <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2017-01-01>
- Overheid.nl (2014). *Dierentuinenbesluit*. Geraadpleegd op 10 februari 2018, van <https://wetten.overheid.nl/BWBR0013625/2012-01-01>
- Pairi Daiza (z.d.) *Pairi Daiza*. Geraadpleegd op 8 mei 2018, van <http://jobsite.cvwarehouse.com/?companyGuid=fbcc2112-3cd1-4469-9438-8e7a4a68d816&lang=nl-BE>
- Regeringskansliet (2018) *Regeringen presenterar förslag till moderniserad djurskyddslag*. Geraadpleegd op 9 oktober 2018, van <https://www.regeringen.se/debattartiklar/2018/01/regeringen-presenterar-forslag-till-moderniserad-djurskyddslag/>
- Regulations (2017) *Circuses (prohibition on use of wild animals)*. Geraadpleegd op 5 januari 2019, van <https://www.agriculture.gov.ie/media/migration/legislation/statutoryinstruments2017/SI482041217.pdf>
- Republican of Cyprus (2018) *Publicatieblad*. Geraadpleegd op 9 januari 2019, van http://www.mof.gov.cy/mof/gpo/gpo.nsf/dmlgaz_app_gr/dmlgaz_app_gr?OpenDocument
- Riigikogu Estland(2015). *The Riigikogu passed an Act regulating public exhibition of animals*. Geraadpleegd op 3 december 2018, van <https://m.riigikogu.ee/en/sitting-reviews/riigikogu-passed-act-regulating-public-exhibition-animals/#>
- Scottish Parliament (2017) *Wild animals in travelling circuses (Scotland) Bill*. Geraadpleegd op 9 oktober 2018, van [http://www.parliament.scot/Wild%20Animals%20in%20Travelling%20Circuses%20\(Scotland\)%20Bill/SPBill12PMS052017.pdf](http://www.parliament.scot/Wild%20Animals%20in%20Travelling%20Circuses%20(Scotland)%20Bill/SPBill12PMS052017.pdf)
- Staatsblad van de Republiek Slovenië (2007). Geraadpleegd op 10 oktober 2018, van <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/80271>
- Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden (2015) *Besluit verbod houdende dieren*. Geraadpleegd op 20 februari, van <http://edepot.wur.nl/355933>
- Stichting Leeuw (2016). *De stichting*. Geraadpleegd op 7 februari 2018, van <http://www.stichtingleeuw.nl/de-stichting/>
- The Croatian Parliament (2006). *The Animal Protection Act*. Geraadpleegd op 13 oktober 2018, van <http://www.prijatelj-zivotinja.hr/index.en.php?id=470>
- Tierschutzgesetz (z.d.). *Federal Act on the Protection of Animals*. Gedownload op 13 oktober 2018, van http://bkacms.bka.gv.at/2004/10/7/animalprotectionact_neu.pdf
- Universiteit Utrecht (z.d.) *Onderwijsaanbod 'dierenwelzijn'*. Gedownload op 30 mei 2018, van [file:///C:/Users/Daniek/Downloads/brochure_dierenwelzijn_onderwijsaanbod%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Daniek/Downloads/brochure_dierenwelzijn_onderwijsaanbod%20(1).pdf)

- Van Yperen (2017). *Honderd tijgers en leeuwen in Nederlandse dierenopvang*. Geraadpleegd op 12 april 2018, van <https://brandpuntplus.kro-ncrv.nl/brandpunt/honderd-tijgers-en-leeuwen-in-nederlandse-dierenopvang/>
- VNCO (z.d.) *Vereniging Nederlandse Circus ondernemingen*. Geraadpleegd op 28 december 2018, van <https://www.vnco.info/>
- Welsh Government (2018) *Consultation Document*. Geraadpleegd op 9 oktober 2018, van https://beta.gov.wales/sites/default/files/consultations/2018-09/consultation-document_0.pdf
- Wilde dieren de tent uit (z.d.). *Wilde dieren de tent uit*. Geraadpleegd op 20 februari 2018, van <http://www.wildedierendetentuit.nl/>
- Wilson, D.A.H. (2015, februari). *The welfare of performing animals*. Geraadpleegd op 11 april 2018, van <https://reader.paperc.com/books/the-welfare-of-performing-animals/383965/ACoverHTML>
- WNF (z.d.) *Aziatische olifant*. Geraadpleegd op 12 januari 2019, van <https://www.wnf.nl/dieren/dierenbieb-zoogdieren/aziatische-olifant.htm>
- Zoocheck Canada Inc. (2005, juni). *The bull in the China shop: an assessment of the human safety risks associated with wild performing animals in circuses (p24)*. Geraadpleegd op 15 februari 2018, van <https://www.zoocheck.com/wp-content/uploads/2015/06/BullinCinashop.pdf>

Bijlage 1: Gecontacteerde organisaties

Tabel 9:

Organisaties die gecontacteerd worden over het actuele aantal en leeftijd van circusolifanten in Europa

Bedrijf	Contactpersoon	Aanvraag	Contactgegevens
NVWA	NVWA	Overzicht actuele cijfers circusolifanten Europa	Contactgegevens op aanvraag
Deutscher Tierschutzbund	Dhr. Blanke	Overzicht actuele cijfers circusolifanten Duitsland	Contactgegevens op aanvraag
European Elephant Group (EEG)	Dhr. Töffels	Overzicht actuele cijfers circusolifanten Europa + leeftijd olifanten	Contactgegevens op aanvraag
Wilde dieren de tent uit	Mevr. Vestering (oud directeur)	Overzicht actuele leeftijd circusolifanten	Contactgegevens op aanvraag

Tabel 10: *Organisaties die gecontacteerd worden over de regelgeving in Europa m.b.t. circusolifanten*

Bedrijf	Contactpersoon	Aanvraag	Contactgegevens
EARS (European Alliance for Rescue Centres & Sanctuaries)	Dhr. Eastham	Het in kaart brengen van de noodzaak van een nieuwe opvang	Contactgegevens op aanvraag
VNCO (Vereniging Nederlandse Circus Ondernemingen)	Dhr. de Winter	Aanvraag informatie toekomstige regelgeving in de EU	Contactgegevens op aanvraag
FVE (Federation of Veterinarians of Europe)	/	Aanvraag informatie toekomstige regelgeving in de EU	Contactgegevens op aanvraag
Eurogroup for Animals	/	Informatie gebruikt rapport 'Wild animals in EU circuses'	Contactgegevens op aanvraag
Berufsverband der Tierlehrer e.V.	Dhr. Kaulis	Aanvraag informatie toekomstige regelgeving in de EU	Contactgegevens op aanvraag
Fourpaws	/	Gegevens gebruikt van de inventarisatie over landen met een verbod	Website Fourpaws
AAP	/	Gegevens gebruikt van de inventarisatie over landen met een verbod	Website AAP

Tabel 11: Gebruikte bronnen om de regelgeving in Europa te inventariseren.

Bron	Datum bron	Gebruikt voor
FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations)	2014	Protection of Animals Act Denmark (No. 252 of 2013).
Ministry of Agriculture and Forestry Finland	2006	Animal Welfare Act 247/1996 Finland amendment (Nr. 1430/2006)
Justice Services Malta	2014	Animal Welfare (Amendment) Act Malta, Sectie 31A
Tierschutzgesetz Austria	2005	Federal Act on the Protection of Animals §27
The Croatian Parliament	2006	Animal Protection Act 2006. Official Gazette (135/06, Art. 53.) Artikel 4
Greek government	2012	Law No. 4039, 2012
Staatsblad van de Republiek Slovenië	2007	Animal Protection Act 38/13, 7/3/2013 Sectie 14a
Republic of Cyprus	2013	Official Journal of the Republic of Cyprus, Annex I, Animal Welfare Law, 5/7/2013
Belgische kamer van volksvertegenwoordigers	2013	Wetsontwerp 3104/ (2013/2014)
Overheid.nl	2014	Besluit houders van dieren, artikel 4.14
Executive Environment Agency Bulgaria	2011	Animal Protection (Amended, SG No. 92/2011) Hs. 3 Article 27.
Riigikogu Estland (Parlement Estland)	2015	Animal Protection Act: Chapter 3 §27
Diário da República Portugal	2009	Ordinance 1226/2009
Monitorul Oficial, Romania	2014	Law No. 205/2004 (modified by Law 9/2008 and Order 523/2008)
Regeringskansliet Sweden	2018	Aankondiging veranderende dierenwelzijnswet in Zweden
Welsh Government	2018	Consultation document 'Wild animals in travelling circuses'
Regulations 2017 Ireland.	2017	Circuses (Prohibition on use of wild animals, Regulations 2017 (S.I. No. 482 of 2017)

Tabel 12: Organisaties die gecontacteerd worden over zaken met betrekking tot huidige opvangmogelijkheden.

Bedrijf	Aanvraag	Contactgegevens
Pairi Daiza	In hoeverre staan de uitbreidingsplannen voor de opvang in 2020 vast?	Contactgegevens op aanvraag
EAZA – European Association of Zoo's & Aquaria	Hoeveel opvang is er in Europese dierentuinen voor circusolifanten?	Contactgegevens op aanvraag
International Zoo Services	In hoeverre zijn dierentuinen geïnteresseerd in circusolifanten?	Contactgegevens op aanvraag
European Elephant Group	Hoeveel opvang is er in Duitse/ Europese dierentuinen voor circusolifanten?	Contactgegevens op aanvraag
Diergaarde Blijdorp	Hoeveel opvang is er in Europese dierentuinen voor circusolifanten?	Contactgegevens op aanvraag
Stichting AAP	Hoeveel opvang is er in Europese dierentuinen voor circusolifanten?	Contactgegevens op aanvraag
Elephant Haven	Aanvraag naar de vorderingen van de bouwplannen	Contactgegevens op aanvraag
Elefantenhof Platschow	Hoeveel opvang is er nog mogelijk bij Elefantenhof?	Contactgegevens op aanvraag
Zoo Da Maia – Portugal	Hoeveel opvang is er in Spaanse/Portugese dierentuinen voor circusolifanten?	Contactgegevens op aanvraag
Jardim Zoológico – Portugal	Hoeveel opvang is er in Spaanse/Portugese dierentuinen voor circusolifanten?	Contactgegevens op aanvraag
AFdPZ (Association Française des Parcs Zoologiques)	Hoeveel opvang is er in Franse dierentuinen voor circusolifanten?	Contactgegevens op aanvraag

Bijlage 2: Diersoorten uit het ‘Besluit aanwijzing voor productie te houden dieren’

Tabel 13:

Zoogdieren die niet onder de term ‘wilde dieren’ vallen. Overgenomen van Overheid.nl (2014)

Zoogdieren	
Oryctolagus cuniculus	Konijn
Rattus norvegicus	Bruine rat
Mus musculus	Tamme muis
Cavia porcellus	Cavia
Mesocricetus auratus	Goudhamster
Meriones unguiculatus	Gerbil
Mustela vison	Nerts
Equus caballus	Paard
Equus asinus	Ezel
Sus scrofa	Varken
Capra hircus	Geit
Bos taurus	Rund
Bubalus bubalis	Waterbuffel
Cervus elaphus	Midden-Europees edelhert
Ovis aries	Schaap

Tabel 14:

Vogels die niet onder de term ‘wilde dieren’ vallen. Overgenomen van Overheid.nl (2014)

Vogels	
Struthio camelus	Struisvogel
Dromaius novaehollandiae	Emoe
Rhea americana	Nandoe
Anas platyrhynchos	Peking eend
Anser cygnoides	Knobbelgans
Anser anser	Grauwe gans
Gallus gallus	Kip
Perdix perdix	Patrijs
Meleagris gallopavo	Kalkoen
Phasianus colchicus	Fazant
Numida meleagris	Helmparelhoen
Columbia livia	Vleesduif

Bijlage 3: inventarisatie circusolifanten Europa EEG

Elefantenbestand EEP / Circus & Co.

18. Mai 2018

Dänemark

Circus Arena / Berdino Benno: 3 (0,3) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Djungla	33 J	1985 wild	Circus Deros / Rossi	
L.a.	0,1 Jenny	33 J	1985 wild	Circus Deros / Rossi	
L.a.	0,1 Sarah	33 J	1985 wild	Circus Deros / Rossi	

Circus Trapez / Kaselowsky Bernhard: 1 (0,1) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Rambo	37 J	1981 wild 1983 Simbabwe	Circus / Kaselowsky Bernhard	

Deutschland

Circus / Casselly René: 5 (1,4) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	1,0 Mambo	35 J	1983 wild 1985		
L.a.	0,1 Betty	37 J	1981 wild 1983 Simbabwe	Circus / Masson Mario	
L.a.	0,1 Nanda	34 J	1984 wild		
L.a.	0,1 Kimba	31 J	1987 wild		
L.a.	0,1 Tonga	31 J	1987 wild		

Circus / Folco Adriana: 2 (0,2) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Baba	48 J	1970 wild	Circus Folco / Althoff	
E.m.	0,1 Sharon	44 J	1974 wild	Circus / Folco Amedeo	

Circus / Frank S., Platschow: 2 (0,2) E.m. + 9 (0,9) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Patra	59 J	1959 wild 1961	Circus Althoff Corty	
E.m.	0,1 Vana	59 J	1959 wild 1961	Circus / Hölscher Lars	
L.a.	0,1 Timba	39 J	1979 wild 1981 Südafrika	Circus / Frank Sony	
L.a.	0,1 Sandra	38 J	1980 wild 1981 Simbabwe	Circus Pajazzo / Harry v. Gool	
L.a.	0,1 Moçamba	34 J	1984 wild 1986 Simbabwe	Circus / Huber Wendel	
L.a.	0,1 Mala	33 J	1985 wild 1988 Simbabwe	Circus / Frank Sony	
L.a.	0,1 Somali	33 J	1985 wild 1986 Simbabwe	Circus / Huber Wendel	
L.a.	0,1 Indra	32 J	1986 wild 1988	Circus / Klising Jimmy	
L.a.	0,1 Tembo	32 J	1986 wild	Circus / Kafka Franz	
L.a.	0,1 Citta	31 J	1987 wild 1989	Hodenhagen	
L.a.	0,1 Kenia	31 J	1987 wild 1989 Simbabwe	Circus / Frank Sony	

Circus / Freiwald Lutz: 1 (0,1) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Buba	40 J	1978 wild 1980	Circus Freiwald	

Circus / Renz Franz: 3 (0,3) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Saila (Jumbo)	50 J	1968 wild	Circus Renz-Internat. / Renz F.	
E.m.	0,1 Laika	44 J	1974 wild	Circus Renz-Internat. / Renz F.	
E.m.	0,1 Limara	44 J	1974 wild	Circus Renz-Internat. / Renz F.	

Deutschland

Circus / Spindler B., Waltersdorf: 3 (0,3) E.m. + 3 (0,3) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Mara	53 J	1965 wild	Circus Berolina / Spindler B.	
E.m.	0,1 Conny	52 J	1966 wild	Circus Berolina / Spindler B.	
E.m.	0,1 Indra	49 J	1969 wild 1971 Indien	Circus Berolina / Spindler B.	
L.a.	0,1 Kenia	39 J	1979 wild	Circus Berolina / Spindler B.	
L.a.	0,1 Shila	38 J	1980 wild	Circus Berolina / Spindler B.	
L.a.	0,1 Salima	32 J	1986 wild 1989	Circus Berolina / Spindler B.	

Circus / Spindler Ronald: 3 (0,3) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Lilly	34 J	1984 wild	Circus Holiday / Spindler Ronald	
L.a.	0,1 Suna	34 J	1984 wild	Circus Holiday / Spindler Ronald	
L.a.	0,1 Temba	34 J	1984 wild	Circus Holiday / Spindler Ronald	

Circus / Wille A., Dürrwangen: 1 (0,1) E.m. + 1 (0,1) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Carla	59 J	1959 wild 1961	Circus Busch Carl / Wille Alfons	
L.a.	0,1 Mashibi	34 J	1984 wild 1986 Simbabwe	Circus Busch Carl / Wille Alfons	

Circus Afrika / Weisheit Hardy: 1 (0,1) E.m. + 2 (0,2) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Ghandia	48 J	1970 wild	Circus Don Carlos / Weisheit H.	
L.a.	0,1 Tonga	36 J	1982 wild	Circus Don Carlos / Weisheit H.	
L.a.	0,1 Moja	34 J	1984 wild	Circus Don Carlos / Weisheit H.	

Circus Krone: 3 (0,3) E.m. + 2 (0,2) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Mala	53 J	1965 wild 1967 Indien	Bremen, Tierhandel Munro	
E.m.	0,1 Bara	43 J	1975 wild 1976 Indien		
E.m.	0,1 Burma	43 J	1975 wild 1976		
L.a.	0,1 Aisha	35 J	1983 wild 1985 Simbabwe	Gelsenkirchen	
L.a.	0,1 Kenia	35 J	1983 wild 1985 Simbabwe	Gelsenkirchen	

Circus Voyage / Spindler Alois: 4 (0,4) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Chuppek	35 J	1983 wild	Circus Togni Darix	
L.a.	0,1 Malou	35 J	1983 wild 1986	Circus Renz Herman	
L.a.	0,1 Mogli	34 J	1984 wild 1986	Circus Renz Herman	
L.a.	0,1 Sabi	33 J	1985 wild	Circus Busch Paul / Frank Bill	

Europa

Circus / <Verbleib pending>: 2 (0,2) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Maya	50 J	1968 wild	Circus La Piste aux étoiles	
E.m.	0,1 Carla	44 J	1974 wild	Circus Mr. Gerald	

Circus / <Verbleib unbekannt>: 2 (0,2) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Suna	50 J	1968 wild	Circus Berlin, Aleman / Bügler	
E.m.	0,1 Syndha	50 J	1968 wild	Circus / Gruss Alexis, Piolenc	

Frankreich

Frankreich**Circus / Bauer Gilbert (Yeuk): 1 (0,1) L.a.**

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Baby	32 J	1986 wild Kenia	Circus Bauer / Coutance-Bauer	

Circus Amar / Falck Jean: 2 (0,2) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Rosa	34 J	1984 wild	Circus Quaiser Alfons	
L.a.	0,1 Bambi	32 J	1986 wild	Circus Quaiser Alfons	

Circus Gruss Arlette: 4 (0,4) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Babati	49 J	1969 wild	Circus Americano / Togni	
E.m.	0,1 Jumbo	49 J	1969 wild	Circus Americano / Togni	
E.m.	0,1 Burma	47 J	1971 wild	Circus Americano / Togni	
E.m.	0,1 Siam	47 J	1971 wild	Circus Americano / Togni	

Circus International Europe / Aucante: 1 (0,1) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Samba (Tania)	30 J	1988 wild 1989		

Circus La Piste aux étoiles: 2 (0,2) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Brigitte	47 J	1971 wild	Circus Zavatta Achille fils / Falck	
E.m.	0,1 Nelly	47 J	1971 wild	Circus Zavatta Achille fils / Falck	

Circus Medrano / Gibault R.: 3 (0,3) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Kamala	51 J	1967 wild 1970	Circus Chipperfield Dick	
E.m.	0,1 Lechmee	48 J	1970 wild 1973	Circus Chipperfield Dick	
E.m.	0,1 Meena	48 J	1970 wild 1973	Circus Chipperfield Dick	

Italien**Circus / Bellucci M., Zoo D'Abruzzo: 1 (0,1) E.m. + 1 (0,1) L.a.**

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Baby	49 J	1969 wild	Circus Embell Riva / Bellucci M.	
L.a.	0,1 Dumbo (Domba)	33 J	1985 wild 1988	Ravenna	

Circus / Caroli Desirè: 1 (0,1) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Baby	30 J	1988 wild 1989 Simbabwe	Circus Orfei Sandra / Caroli	

Circus Americano / Togni: 3 (0,3) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Rebecca	56 J	1962 wild	Circus Togni Cesare	
E.m.	0,1 Gitta	53 J	1965 wild	Circus Togni Cesare	
E.m.	0,1 Vicky	53 J	1965 wild	Circus Togni Cesare	

Circus Dylan / Folloni: 1 (0,1) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Baby	31 J	1987 wild 1989	Pombia	

Circus Medrano / Casartelli: 2 (0,2) E.m. + 1 (0,1) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 India	56 J	1962 wild		
E.m.	0,1 Burma	54 J	1964 wild		
L.a.	0,1 Womba	44 J	1974 wild		

Italien

Circus Orfei Amedeo / Orfei Lino: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Dumbo	48 J	1970 wild		

Circus Orfei Miranda / Martini Darix: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Baby	?	wild	Circus Orfei Nelly / Martini Darix	

Circus Orfei Moira / Orfei Stefano: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Katia	?	wild	Circus Althoff Franz	

Circus Orfei Rinaldo / Martini Darix: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Katsula	55 J	1963 wild	Circus di Francia	

Circus Orfei Rolando / Coda Prim: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Andra	50 J	1968 wild	Circus Hamar Alex / Coda Prim	

Circus Togni Darix: 2 (0,2) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Carla	49 J	1969 wild	Circus / Togni Darix	
E.m.	0,1 Rani	49 J	1969 wild	Circus / Togni Darix	

Circus Universal / F.lli Amico: 2 (0,2) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Bambi	52 J	1966 wild	Circus / D'Amico Mario	
E.m.	0,1 Kana	52 J	1966 wild Thailand	Circus / D'Amico Mario	

Kroatien

Circus / Gärtner Alex u. Christian: 4 (0,4) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Titch	48 J	1970 wild	Circus Hoffman	
E.m.	0,1 Mara	46 J	1972 wild	Circus Berlin, Aleman / Bügler	
E.m.	0,1 Indra	44 J	1974 wild	Circus Americano / Faggioni	
E.m.	0,1 Baby	~37 J 10 M	07/1980 Circus Kendler Felix	Circus / Quaiser Andreas	

Circus / Gärtner Joy: 4 (0,4) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Belinda	55 J	1963 wild 1966	Circus Althoff Giovanni	
E.m.	0,1 Pira	53 J	1965 wild 1966	Circus Althoff Giovanni	
E.m.	0,1 Thai (Sabina)	51 J	1967 wild 1968 Indien	Circus / Gärtner div.	
E.m.	0,1 Bebe	50 J	1968 wild	Circus / Gärtner Claudio	

Circus / Gärtner Maik: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Rani (Baby)	48 J	1970 wild	Circus / Gärtner Robert	

Circus / Gärtner Robert: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Mandra (Matra)	48 J	1970 wild	Circus / Gärtner Franjo	

Portugal

Portugal

Circus Cardinali Victor Hugo: 4 (0,4) L.a.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
L.a.	0,1 Ingha	32 J	1986 wild 1988 Namibia	Lissabon	
L.a.	0,1 Julie	32 J	1986 wild 1988 Namibia	Lissabon	
L.a.	0,1 Lauda / Nikita / Timba	32 J	1986 wild 1988 Namibia	Lissabon	
L.a.	0,1 Samba	32 J	1986 wild 1988 Namibia	Lissabon	

Rumänien

Circus Americano Vargas: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Raya	44 J	1974 wild	Circus Americano / Faggioni	

Russland

Circus Big Warsaw / Gulevich Sergej: 2 (0,2) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Jenny	49 J	1969 wild Indien	Staatscircus BY / Ilyin Andrej	
E.m.	0,1 Magda	46 J	1972 wild Indien	Staatscircus BY / Ilyin Andrej	

Circus Durov Theater, Moskau: 2 (0,2) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Remmi	45 J	1973 wild	Circus Durov Jury	
E.m.	0,1 Susie	45 J	1973 wild	Circus Durov Jury	

Staatscircus RUS / Kornilov Andrej: 4 (0,4) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Ranga	60 J	1958 wild Indien		
E.m.	0,1 Gerda	27 J	1991 wild 1993 Thailand		
E.m.	0,1 Pretty	27 J	1991 wild 1993 Thailand		
E.m.	0,1 Margo	10 J	2008 wild 2011	Guangzhou, Xiangjiang	

Spanien

Circus Coliseo: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Babaty (Dumbo)	46 J	1972 wild 1974	Alicante, Alex Zane Cristiany	

Circus Mundial: 3 (0,3) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Bully	50 J	1968 wild 1971	Circus Smart Billy	
E.m.	0,1 Jenny	47 J	1971 wild	Circus Cottle Gerry	
E.m.	0,1 Susi	47 J	1971 wild	Circus Cottle Gerry	

Tschechien

Circus / Kludsky Yvonne: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Dumba	40 J	1978 wild		

Circus Berousek: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Naira	48 J	1970 wild Indien	Circus Julinek	

Elefantenbestand EEP / Circus & Co.

18. Mai 2018

Ungarn

Circus Eötvös: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Mosley	46 J	1972 wild	Circus Americano / Togni	

Circus Grand-Budapest: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Maja	42 J	1976 wild	Circus Colosseum	

Circus Hungaria: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Delhi (Leila)	46 J	1972 wild	Circus Americano / Faggioni	

Circus Richter: 1 (0,1) E.m.

Art	Geschlecht / Name	Alter	Herkunft	Vorherige Einrichtung	Nz
E.m.	0,1 Szandra	43 J	1975 wild Indien	Circus Ringling Unit Blue	

Bijlage 4: Enquête circuseigenaren

Stichting Leeuw , a foundation in The Netherlands that offers shelter to lions and tigers from circuses and zoo's, has started a report about the possible need of another elephant sanctuary in Europe. We would like to ask for the opinion of circus owners, because we think it is important that you, as circuses, can give your opinion on important matters like this. Thank you in advance!

1. What is the name of your circus?
2. Which European country is your circus originally from?
3. Does your circus own elephants?
 - Yes we do
 - No we do not
 - Other, namely...
4. If yes, how many elephants does your circus own at the moment?
5. Do these elephants perform in your shows?
 - Yes, they perform and travel with us
 - No, they don't perform but do travel with us
 - No, they are in their winter (temporary) stay
 - Other, namely...
6. Do you think the legislation in your country (concerning the use of wild animals in shows) will be tightened?
 - Yes, within five years
 - Yes, within 5-10 years
 - Yes, in ten years or more
 - No, this is not going to happen
 - Other, namely...
7. Do you think the legislation in your country will lead to a ban of animals in circuses?
 - There already is a ban in my country
 - Yes, a ban on using wild animals in circuses
 - Yes, a ban on all animals in circuses
 - No, this is not going to happen
 - Other, namely...

8. What would you do with your elephants if they are not allowed to perform in your country anymore?
- I would keep my elephants, in their winter stay
 - I would keep my elephants, they can travel along
 - I would bring my elephants to a zoo
 - I would bring my elephants to an elephant sanctuary
 - Other, namely...

Bijlage 5: Checklist Schriftelijk Rapporteren

Naam: **Daniek Timmer**

Klas: **4DG**

Datum: **14/01/2019**

Titel verslag/rapport: **Afstudeerwerkstuk**

Nadat **jij** je verslag/rapport hebt gecontroleerd met behulp van deze checklist, voeg je deze toe als bijlage. Zonder de ingevulde checklist vindt er geen beoordeling plaats. De assessor controleert met deze checklist je rapport/verslag.

De beoordelingscriteria die met een * zijn aangegeven, zijn de zogenaamde 'killing points'. Indien de assessor meer dan vijf 'killing points' heeft aangekruist, dien je het rapport/verslag op alle onvoldoende onderdelen te verbeteren. Voor de herbeoordeling moet je ook de oude versie inleveren. In het afstudeerwerkstuk zijn geen 'killing points' toegestaan! **AANVINKEN WAT NIET IN ORDE IS!**

1. Het taalgebruik:

- ☐ Bevat niet meer dan drie grammaticale, spel- en typefouten per duizend woorden*

Bij meer dan drie fouten per duizend woorden is het rapport/verslag afgekeurd!

- ☐ Heeft een adequate interpunctie*
- ☐ Is afgestemd op de gekozen doelgroep (juiste stijl)*
- ☐ Laat een zakelijke en actieve schrijfstijl zien*
- ☐ Bevat geen persoonlijke voornaamwoorden*

2. Het rapport/verslag:

- ☐ Is ingebonden (hard copy)*
- ☐ Is vrij van plagiaat* (zie onderwijsexamenregeling)

3. De omslag:

- ☐ Bevat de titel
- ☐ Vermeldt de auteur(s)

4. De titelpagina/het titelblad:

- ☐ Heeft een specifieke titel*
- ☐ Vermeldt de auteur(s)*
- ☐ Vermeldt de plaats en de datum*
- ☐ Vermeldt de opdrachtgever(s)*

5. Het voorwoord:

- ☐ Bevat de persoonlijke aanleiding tot het schrijven van het rapport/verslag
- ☐ Bevat persoonlijke bedankjes (persoonlijke voornaamwoorden toegestaan)

6. De inhoudsopgave:

- ☐ Vermeldt alle genummerde onderdelen van het rapport/verslag*
- ☐ Vermeldt de samenvatting en de bijlage(n)
- ☐ Is overzichtelijk
- ☐ Heeft een correcte paginaverwijzing

7. De samenvatting:

- ☐ Is een verkorte versie van het gehele rapport/verslag
- ☐ Bevat conclusies
- ☐ Bevat geen persoonlijke mening
- ☐ Is gestructureerd
- ☐ Is zakelijk geschreven
- ☐ Staat direct na de inhoudsopgave

8. De inleiding (toelichting op intranet):

- ☐ Is hoofdstuk 1*
- ☐ Beschrijft het grotere kader en aanleiding
- ☐ Beschrijft inhoudelijke achtergrondinformatie*
- ☐ Formuleert het probleem/de onderzoeksvraag*
- ☐ Vermeldt het doel*
- ☐ Bevat een leeswijzer voor het rapport/verslag*

9. Materiaal en methode:

- ☐ Beschrijft de gevolgde onderzoeksmethode
- ☐ Past bij de onderzoeksvraag/vragen*
- ☐ Beschrijft de variabelen/eenheden
- ☐ Beschrijft de methode van data-analyse

10. De (opmaak van de) kern:

- ☐ Bestaat uit genummerde hoofdstukken en (sub)paragrafen (maximaal drie niveaus)*
- ☐ Deze zijn verschillend in opmaak*
- ☐ De hoofdstukken en (sub)paragrafen hebben een passende titel
- ☐ Een hoofdstuk beslaat ten minste één pagina
- ☐ Een nieuw hoofdstuk begint op een nieuwe pagina
- ☐ De zinnen lopen door (geen 'enter' binnen een alinea gebruiken)
- ☐ De figuren zijn (door)genummerd en hebben een passende titel (onder de figuur)*
- ☐ De tabellen zijn (door) genummerd en hebben een passende titel (boven de tabel)*
- ☐ Tabellen en figuren zijn zelfstandig te begrijpen
- ☐ In de tekst zijn er verwijzingen naar figuren en/of tabellen*
- ☐ De tekst bevat verwijzing naar de desbetreffende bijlage(n)
- ☐ De tekst is ook zonder verwijzingen te begrijpen
- ☐ De pagina's zijn genummerd*

11. De discussie:

- ☐ Bevat een vergelijking met relevante literatuur
- ☐ Geeft de valide argumentatie weer
- ☐ Evalueert de gebruikte onderzoeksmethode
- ☐ Bevat een kritische reflectie op de eigen bevindingen (zie toelichting op intranet)

12. De conclusies en aanbevelingen:

- ☐ De conclusies zijn gebaseerd op relevante feiten
- ☐ De aanbevelingen zijn gebaseerd op relevante feiten
- ☐ Bevatten geen nieuwe informatie*

13. De bronvermelding:

- ☐ In de tekst is conform de geldende APA-normen* (zie intranet Mediatheek)

14. De literatuurlijst:

- ☐ Is opgesteld conform de geldende APA-normen* (zie intranet Mediatheek)

15. De bijlagen:

- ☐ Zijn genummerd
- ☐ Zijn voorzien van een passende titel
- ☐ Bevatten geen eigen analyse